

DIE VERANDERING VAN ARTIKEL 36 VAN DIE NEDERLANDSE GELOOFSBELYDENIS IN NEDERLAND IN 1905: PROGRESSIE OF REGRESSIE?

Was dit reg en nodig om Dordt te korrigeer, of kan ons sonder meer daarop voortbou as suwer Skriftuurlike fondament?

1. Inleiding

Toe die studiedeputate wat deur die Nasionale Sinode van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika in 1967 benoem is in verband met art. 36 van die Nederlandse Geloofsbelijdenis, aan die werk gespring het, het dit nodig geblyk om eers 'n volledige beeld van die historiese agtergrond van die saak te kry. Die materiaal wat hierby versamel is, het uiteindelik soveel geword, dat net die nodigste kern geïnkorporeer kon word in die verslag aan die Sinode van 1970. Volgens opdrag moes die deputate ook veral konsentreer op direkte Skrifgegewens oor die beginselinhou van die betrokke artikel, en was die volledige historiese gegegewens dus ook nie noodsaaklik vir die verslag aan die Sinode nie. Omdat baie van hierdie gegegewens baie moeilik bekomaar was, veral hier in Suid-Afrika, en omdat uit persoonlike gesprekke en navrae in verband met die ondersoek dit geblyk het dat daar wyer belangstelling is vir hierdie gegegewens, is gevoel dat dit nuttig sou wees as ondergetekende, aan wie die meeste van die historiese ondersoek opgedra was in die werkverdeling van die deputate, dit tog sou verwerk en persoonlik publiseer in „In die Skriflig”.

Hierby het gekom dat dr. L. Roeleveld van Durban op eie initiatief aan die redaksie van „In die Skriflig” 'n afskrif gestuur het van 'n deel van 'n ou boek van ds. I. Nicolai van 1609, waarin ook oor die sake gehandel word. Hierdie afskrif verskyn hierby as bylae. Dit gee uiters belangrike materiaal en is 'n mooi voorbeeld van die Gereformeerde denke van die tyd net voor Dordt. Dit pas pragtig mooi in die historiese ondersoek in en ons gebruik en bespreek dit graag onder punt 5 van hierdie artikel. Dit is ook 'n noodsaaklike gegegewene om die vraag van punt 6 en dié van ons dubbele opskrif te beantwoord.

Om die gestelde vrae te beantwoord gaan ons uit van die Skriftuurlike standpunt van ons belydenis in antwoord 104 van die Heidelbergse Katechismus, nl. dat ek my ouers, en voorgangers, „alle eer, liefde en trou moet bewys en my aan hulle *goeie leer* en straf met *gepaste* gehoorsaamheid moet onderwerp en dat ek ook met hulle *swakhede* en *gebreke* geduld moet hê, aangesien dit God behaag om ons deur hulle hand te regeer”. M.a.w. ons wil nie Dordt en die vaders *kanoniseer* en daarmee aan die Skrif gelyk stel nie

net omdat hulle oud is nie, maar aan die ander kant hulle ook nie *karikaturiseer* en *verwerp* (op s'n Amerikaans: „*debunk*“) nie, ook net omdat hulle oud is.

2. Wat het presies in die Gereformeerde Kerken in Nederland in 1905 gebeur?

- a. „*Acta der Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland gehouden te Utrecht van 22 Augustus tot 7 September 1905*“ (Boekhandel voorheen Höveker & Wormser, Amsterdam, Pretoria, Potchefstroom).

(i) „*Bijlage LXXVIII. (Art. 151) Advies inzake het gravamen tegen eene zinsnede van Art. 36 der Belijdenis*“ (pp. 273—315).

Die gravamen is reeds by die Sinode van Middelburg, 1896, ingedien deur F. L. Rutgers, P. Biesterveld, M. Noordtzijl, A. Kuyper, D. K. Wielenga, H. Bavinck, L. Lindeboom en J. H. Donner. Dit gaan teen die derde sinsnede van art. 36 „als zijnde niet conform den Woerde Gods. Zij gaan hierbij uit van h.i. onbetwistbare waarheid, dat wij, de Confessie onzer vaderen belijdende, onder de woorden waarin zij beleden, niets anders verstaan mogen, dan hetgeen zij zelven, blijkens het stellige getuiegenis der geschiedenis met het bezigen dezer woorden bedoeld hebben . . .“, nl. dat dit die plig is van die owerheid om afgodery en valse godsdienst desnoeds met die swaard uit te roei.

Opvallend en eienaardig is dit dat in 1902 die gravamen na 'n kommissie van advies verwys is, waarop een van die beswaarddes, nl. H. Bavinck ook gedien het. Oorspronklik is gemeen dat geen verandering mag plaasvind sonder raadpleging van die buitelandse Gereformeerde kerke nie. Die oorspronklike kommissie van advies, benoem in 1896, het A. Kuyper ook ingesluit. Daar was egter geen verslag op 1899 se sinode nie, en ook nie op 1902 se sinode nie. Toe het een deputaat ontslag gevra, vermoedelik A. Kuyper, en is die opdrag beperk en is afgesien van die skakeling met die buitelandse kerke, wat bestempel is as „noch doeltreffend noch noodzakelijk“, asook daarvan om in te gaan op die hele saak van kerk en staat.

Die kommissie stel dat daar geen staatskerk of staatsreligie mag wees nie, maar verwerp ook die neutrale staat. Hoewel die gravamen dit nie noem nie, voeg hulle self ook die woorde „en het rijk des antichrist te gronde te werpen“ by. Gods Woord is vir hulle die enigste rigsgenoer, maar „De Confessie is een historisch acte stuk en moet daarom ook op historische wijze worden uitgelegd“, volgens die mening van sy auteurs.

Die Free Church of Scotland het in 1846 die besware probeer tegemoet kom deur 'n verklaring by die konfessie, nl. dat vasgehou word aan dieselfde Skriftuurlike beginsels t.o.v. die pligte van die nasies en hulle heersers met betrekking tot die ware religie en die kerk van Christus, waarvoor tot dusver gestry is, maar wys alles af wat tot onverdraagsaamheid en geloofsvervolging mag lei, „en

niet gelooft, dat hare Confessie of eenig deel daarvan, mits eerlijk uitgelegd, zulke verdraagzaamheid (hier word seker onverdraagsaamheid bedoel, D.M.) of vervolging begunstigd". Hierdie uitleg is deur Schaff aangekeur.

Calvyn was wel daarvoor om ketters te straf, maar het dit nie nodig of wenslik geag om dit in die konfessie te noem nie. Valse erediens sien op die Rooms-Katolieke kerk. Voetius het gestel dat dit nie op die dood van die ketters self sien nie. Uitroei is nie diezelfde as met die dood straf nie. Die Engelse konfessie betrek dit net op weerspanniges en kwaaddoeners.

Opsommend sê die deputate dan dat uit die bewoording van die artikel self, uit die verklaringe en praktyk van die Nederlandse kerke, uit die onderlinge ooreenstemming van die konfessies en uit die eenparige gevoele van die Gereformeerde teoloë, dit duidelik is „dat het reoping en pligt is der overheid als zoodanig om, sonder aan de conscientiëن geweld aan te doen of in het verborgen leven in te dringen, op het publiek terrein des levens, dat onder haar hoede staat, met al haar ten dienste staande middelen (zoals wettelijke bepalingen, verbod van openbare godsdienstoefeningen, straffen tegen wederstrevenden en ketters) al die secten, kerken of personen, die zich volgens haar oordeel schuldig maken aan afgoderij, vervalsching van den dienst Gods of medewerking aan het rijk van den Antichrist, tegen te staan en te onderdrukken".

Daar word dan verder 'n volledige analise van die Skriftuurlike gegewens wat op die saak betrekking het gegee. Die deputate vind geen bevel tot uitroeiling van ketters in die Nuwe Testament nie. Belangrik is hier Calvyn se onderskeiding van *ius circa sacra* en *ius in sacra*.

Die betrokke gedeeltes is reeds in Frankryk in 1849 en 1872 weggelaat, in Genève in 1848, in Neuchatel in 1872, in Italië in 1870, en in Waadland in 1847. Wysiginge is soos volg aangebring: Congregationaliste deur die Savoy Declaration in 1658, wat praat van „die belang van Christus in die wêreld" wat gehandhaaf moet word deur die owerheid, sonder om mense wat ordelik leef, maar aan ander kerke behoort, te steur; die Presbyterian Church van Amerika het verander in 1729, 1787 en 1789, maar tog gestel dat niemand onder voorwendsel van godsdienstvryheid ander mag belemmer of beskadig nie; die Associate Reformed Church het in 1799 die betrokke gedeeltes beperk tot staatsgevaarlike of kerkverontrustende ketterye en dwalinge; daar mag egter geen gewetensdwang wees nie. Slegs die Reformed Presbyterian Church handhaaf die artikel. Dit is veral in Amerika waar vrye kerke ontstaan het dat die artikel gewysig is, maar nie in Engeland en Skotland nie o.a. omdat die staat enige wysiginge moes goedkeur. Die Calvinist Methodist Church van Wallis (Whitefield) het ook die betrokke gedeelte uit die belydenis weggelaat.

Konkluderend stel die kommissie die saak dan soos volg: (1) Die artikel bedoel dat die owerheid met dwang en geweld die valse godsdienst, waaronder *veral die Rooms-Katolieke Kerk* verstaan word, te gronde moet werp (kursivering van my, D.M.).

(2) Dit is in stryd met die Skrif omdat nie genoeg rekening gehou is met die onderskeid tussen Oue en Nuwe Testament en die geestelike karakter van die koninkryk van Christus nie;

(3) Die gevoele vind sy oorsprong ten dele by Augustinus en die Bisantynse reg, wat bots met wat die Calvinisme later ontdek en gehandhaaf het, nl. gewetensvryheid en onafhanklikheid van die kerk;

(4) Gereformeerde kerke het feitlik eenparig die artikel gewysig of verklaar;

(5) Die verandering van insig is 'n werk van die Heilige Gees.

Derhalwe word die gravamen gehandhaaf. Sonder opdrag van die sinode gaan die deputate nou verder en oorweeg vier moontlikehede: (1) 'n nuwe artikel; (2) skrapping; (3) verklaring en (4) klousule by die ondertekeningsformulier met betrekking tot die artikel.

Uiteindelik beveel hulle skrapping aan en verwys ook na artikel 28 van die Dordtse Kerkorde.

(ii) *Bijlage LXXIIIa (Artt. 151 en 154) Advies over C 1"* (bo-staande verslag) (pp. 315—319).

Die rapport onder (i) hierbo is aan die partikuliere sinodes gestuur vir kommentaar, maar hulle advies was byna verwarringend verskillend. Die kommissie van die sinode self kan ook nie tot eenheid kom nie. Hulle beklemtoon die erns van die saak en wys op die wens van die buitelandse afgevaardigdes by die Sinode van Dordt, nl. dat die belydenis ongeskonde gehandhaaf word tot by die wederkoms van Christus. Hulle stel dat die saak gaan oor twee spesifiekgereformeerde beginsels, nl. die vryheid van gewete wat uit die aard van die saak noodsaaklike uitwendige diens meebring en dus die libertas exercitii insluit, en verder dat owerheid en kerk twee selfstandige magte is, wat nie op mekaar se gebied mag ingryp nie. Hulle betreur dit dat die buitelandse kerke nie in so 'n groot saak geraadpleeg is nie. Die kommissie kan nie tot 'n eenparige rapport kom nie en gaan uiteen in drie rigtings: (1) Erken gegrondeheid van gravamen, maar is teen skrapping omdat dit die eenheid en grondgedagte van die artikel buite rekening laat, dit is 'n verminking van die belydenis. Die tyd vir positiewe wysiging is nog nie ryp nie en daar is geen ander manier om die gravamen tegemoet te kom nie. (2) Keur skrapping goed, maar wil daarby verklaar dat die tyd nog nie ryp is om in die belydenis die roeping van die owerheid uit te druk nie. (3) Die gravamen is nie heeltemal gegronde nie; hoewel uitdrukking en formulering van die belydenis nie heeltemal bevredig nie; die tyd is ook nie ryp vir 'n nuwe formulering nie.

(iii) *Besluit van die Sinode* (Artt. 151 en 154, pp. 81—82).

Bg. rapporte van die kommissie lei tot 'n uitvoerige en ernstige bespreking en met algemene stemme word die eerste konklusie aanvaar, nl. om die deputate te bedank vir hulle rapport. By die stemming oor die tweede konklusie ontvang die adviserende lede, wat

indertyd die gravamen ingedien het, verlof om buite stemming te bly. Die konklusie nl. om die gravamen gegrond te verklaar word aanvaar, met een adviserende stem en twee keurstemme daarteen. Die derde konklusie van die kommissie van preadvies, nl. dat daar geen manier is om die gravamen tegemoet te kom sonder revisie van art. 36, waarvoor die tyd nog nie ryp is nie, word verworp met 29 teen 11 stemme. Daarna word teen die adviserende stem van twee lede, met 24 teen 16 stemme besluit om die betrokke woorde te skrap.

(iv) *Verklaring van prof. dr. A. G. Honig (Art. 155, p. 82).*

Prof. Honig ontvang verlof dat die volgende verklaring in die Acta opgeneem word: „Ondergetekende acht zich ten zeerste beswaard over deze beslissing der Synode, aangezien met schrapping deser woorden *een gewichtig beginsel* uit onze belijdenis is weggenomen, dat wel tot dusver niet schriftuurlijk was geformuleerd, maar toch in onze Confessie dient gehandhaaf te blijven, zoolang althans deze zich uitspreekt over de roeping van de overheid ten opzichte van de eerste tafel van de Wet des Heeren". (Kursivering dwarsdeur van my, tensy anders vermeld, D.M.).

b. *Voorlopige saamvatting*

(i) *Die prosedure wat gevolg is, het nie prejudisering van die Sinode uitgesluit nie.*

(1) Die gravamen word in 1896 ingedien. Op twee sinodes, 1899 en 1902, dien geen verslag nie, en dan word die saak summier in 1905 afgehandel, terwyl die beswaardes ten minste twintig jaar lank al besig was om hulle besware te publiseer. Volgens die rapport van die deputate (2. a. (i) hierbo, p. 293 van die Acta) het een van hulle reeds al in De Heraut in 1883, Nr. 309—313, Skrifgronde vir sy besware gegee. Volgens dr. H. Visscher, het A. Kuyper reeds op 6 Januarie 1879 sy besware in De Heraut geopper." Hoedat dit te rym is met die ondertekeningsformulier van predikante kan ons nie begryp nie.

(2) Aanvanklik word twee van die beswaardes, A. Kuyper en H. Bavinck, later net lg., benoem as deputate om die saak te bestudeer en die sinode van advies te dien.

(3) In hulle gravamen gee die beswaardes geen Skrifgronde nie. Hoewel hulle aangebied het om dit te gee, ag die studiedeputate dit onnodig, „vooreerst niet omdat de bewijzen, die deze broeders hiervoor uit de Schrift meenen te moeten aanvoeren, door hen reeds meermalen en met groote uitvoerigheid zijn uiteen gezet. Terwyl voorts de Synode door in de commissie van advies enkele der bezwaarde broeders te benoemen, hun daarmede van zelf de geleghenheid schonk hun gevoelen desvereischt nog nader toe te lichten" (Acta, p. 276).

(4) Hoewel aanvanklik besluit is om buitelandse kerke te raadpleeg is dit uiteindelik nie gedoen nie, maar tog is getuenis angehaal van al die ander kerke wat wel die belydenis al verander

of verklaar het. M.a.w. die kerke wat nog nie beswaar gehad het teen die belydenis nie, is huis verbygegaan, behalwe in een enkele geval wat genoem is.

(5) Die studiedeputate gaan verder as hulle opdrag, en voeg op eie houtjie woorde by wat nie in die gravamen genoem is nie, nl. „en het rijk des anti-christ te gronde te werpen”. As hulle die gravamen handhaaf, gaan hulle sonder opdrag verder en kom met 'n aanbeveling hoe verder opgetree moet word.

(ii) *Die Sinode kon hoegenaamd nie tot klarheid en eenparigheid kom nie.*

Dit sien ons in die adviese van die partikuliere sinodes wat ontvang is, in die rapport van die studiekommisie en in die advies van die kommissie van preadvies tydens die sinode self, sowel as in die uiteindelike stemming en die beswaar van prof. Honig daarteen. Was dit wys en stigtelik om so 'n groot en deurslaggewende saak onder sulke omstandhede summier deur te druk na 'n finale besluit?

(iii) *Die studie-deputate handel totaal onhistories, ten spyte daarvan dat hulle uitgaan van en hulle hele rapport baseer op die standpunt „dat wij, de Confessie onzer vaderen belijdende, onder woorden waarin zij belijden, niets anders verstaan mogen, dan hetgeen zij zelven, blykens het stellige getuigenis der geschiedenis, met het bezigen dezer woorden bedoeld hebben...”*

Hierdie verkragting van die geskiedenis kom veral in drie opsigte na vore:

(1) Daar is geen behoorlike rekenskap van die teks van die konfessie gegee nie;

(2) daar is geen grondige en regverdige weergawe van die vaders se gedagtes en standpunte gegee nie;

(3) die verband tussen die bepaalde artikel van die belydenis en die res van die konfessie, die Drie Formuliere van Enigheid, en die Kerkorde is totaal buite rekening gelaat.

Deur hierdie onhistoriese werkwyse het dit die deputate, en daarmee ook die sinode heeltemal ontgaan dat daar in die jaar 1566 op die Sinode van Antwerpen 'n belangrike wysiging in die bewoording van art. 36 gemaak is, 'n wysiging wat eintlik dié van 1905 onnodig gemaak het. (Punte 1—3 motiveer ons later volledig.)

3. Die verdere verloop en weerklank daarvan in ander Gereformeerde Kerke en in die Gereformeerde Ekumeniese Sinode

- „Acta van de Slotzitting van de Generale Synode van 's Gravenhage 1950 en van de Generale Synode van Rotterdam 1952 en 1953 van de Gereformeerde Kerken in Nederland”

In 1949 is deputate benoem om te ondersoek „of er inderdaad aanleiding bestaat in die bestaande teks van artikel 36 der N.G.B.

wijziging aan te bringen", en indien wel: hoe, en met wie moet dan geskakel word.

In hulle rapport (1952) word gestel dat die rapport van 1949 van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika onjuis is, nl. dat met afgodery wel die Roomse Kerk bedoel is, dat „de hand te houden aan" beteken dat een godsdienst offisieel voorkeur bo 'n ander kry, en dat dit nie net gaan oor die ius circa sacra nie, maar wel ook oor die ius in sacra, ten slotte dat die Oude en Nuwe Testament afsonderlik beskou moet word, o.a. omdat die Ou-Testamentiese teokrasie in die Nuwe gewysig is.

Kommisjie VII van die Sinode rapporteer hieroor soos volg: Daar is geen aardse owerhede, „die van zulk een speciaal Koningschap (van Christus) de organen zijn"; die taak van die owerheid is net om belemmeringe weg te neem; 1905 het nie ver genoeg gegaan nie; die staat het geen tweeverlei funksie nie, maar tog word aanbeveel dat érens ingevoeg word „het koninkrijk van Jezus Christus bevorderd word".

Hierdie kommissierapport bring geen eenheid op die sinode nie, en word terugverwys. Die tweede keer lui die besluit: (i) daar is gegronde aanleiding om die teks van artikel 36 te wysig; (ii) dit is nie moontlik tans 'n nuwe formulering finaal vas te stel nie; (iii) 'n formulering vir die hele artikel word aanvaar, as riglyn vir raadpleging met 'n groot aantal Gereformeerde Kerke dwarsoor die wêreld. Dit lui soos volg: „En aldus geroepen bij te dragen tot de opbouw van een Gode welgevallige sameleving der mens, heeft de overheid in onderwerping aan de Wet Gods, zich verre houdende van alle volstrekte machtsoefening, op het aan haar zorg toevertroude terrein en met de haar toekomende middelen, iedere belemmering voor de prediking van het Evangelie en voor geheel de heilige dienst van God weg te nemen, opdat het Woord des Heren zijn loop hebbe, het Koninkrijk van Jezus Christus voortgang vind en alle anti-christelijke macht worde tegengestaan" (p. 250).

b. „*Acts of the Synod of the Christian Reformed Church*" van Amerika

In 1946 word 'n lywige rapport voorgelê van deputate wat in 1943 benoem is. Die rapport word aan alle kerkrade gestuur. Dit gee in hoofsaak die geskiedenis van die artikel weer. Ons neem die volgende daaruit:

Die kerk het in 1559 en 1561 geen patronaat van die staat verwag nie, maar wel in 1566 toe die oorspronklike belydenis op die punt gewysig is. Aanvanklik is gemeen dat eenheid van die staat eenheid van godsdienst vereis. In 1898 is daar 'n gravamen van die klassis Grand Rapids, wat tot 1906 wag met die oog daarop dat die saak in Nederland aan die gang is. Die Sinode van 1906 sê dit is wenslik en nodig om die artikel te hersien op grond van die beginsel van gewetensvryheid, maar gee geen Skrifuurlike of ander gronde daarvoor nie. Deputate word benoem, maar hulle rapport word nie in 1908 aanvaar nie. Nuwe deputate word benoem met 'n definitiewe

opdrag om 'n „note of explanation” by die artikel by te voeg. In 1910 word so 'n „note” aanvaar, met die volgende hoofgedagtes: die bepaalde deel van artikel 36 spruit uit die beginsel van Konstantyn van „the Established Church”. Die geskiedenis weerspreek dit, dit is ook teen die Nuwe Bedeling, wat gewensvryheid erken en handhaaf, saam met die outonomie van die kerk. Die betrokke sinsnedes van die artikel word dus verwerp, maar die kerk verklaar „that it does positively hold that, within its own secular sphere, the magistracy has a divine duty with reference to the first table of the law as well as the second; and furthermore that both the State and the Church as institutions of God and Christ, have mutual rights and duties appointed them from on high, and therefor have a very sacred reciprocal obligation to meet, through the Holy Spirit, who proceeds from the Father and the Son. They should not, however, encroach upon each other's domain. The Church as well as the State has the right of sovereignty in its own sphere”.

Die Sinode van 1912 aanvaar 'n Engelse vertaling van artikel 36, wat volgens bg. deputate, vanself 'n wysiging is. Dit lui soos volg: „Their office is not only to have regard to and watch for the welfare of the civil state, but also that they protect the sacred ministry; and thus may remove and prevent all idolatry and false worship; that the Kingdom of antichrist may thus be destroyed and the Kingdom of Christ promoted. They must therefor countenance the preaching of the Word of gospel everywhere, that God may be honored and worshipped by everyone, as He commands in His Word”.

In 1936 kom daar van die Seminary Faculty beswaar oor die inkonsekwentheid, nl. van die botsing van die „note” van 1910 met die belydenis self. Hulle wil 'n duidelike uitspraak oor kerk en staat hê, en verder gaan as 1905. Die Sinode mandateer hulle om so iets op te stel, maar in 1938 adviseer hulle om net 1905 in hoofsaak te volg. Die advies word aanvaar en die noot van 1910 word gelos, sonder enige Skriftuurlike motivering.

In 1938 kom daar weer beswaar, wat vra dat meer geskrap word uit artikel 36. Die beswaar word nie gehandhaaf nie, maar wel bg. sg. foutiewe vertaling van die Nederlands. In 1940 is daar weer beswaardes, wat gedeeltelik gelyk gegee word, en deputate word weer benoem om in te gaan op 'n moontlike herformulering van die artikel t.o.v. „the matter of the relationship of Church and State in its entirety”. Hulle rapporteer in 1943 met drie rapporte: (i) Die meerderheid sê daar is geen noodsaak om die besluit van 1938 te verander nie; (ii) een minderheid: die besware van inkonsekwenheid word gehandhaaf en deputate te benoem om te bepaal hoedat artikel 36 gewysig moet word om die besware tegemoet te kom; (iii) min of meer dieselfde as (ii), plus „It found no Biblical evidence, either direct or inferential, that it is the duty of the state to see to it that the Gospel is preached everywhere”. 'n Kommissie van die sinode het hierop ingegaan en daar is soos volg besluit: Die beswaar word gehandhaaf, nl. dat artikel 36 verkeerd is om te sê dat die staat moet sorg dat die Woord gespreek word, dit was verkeerd van die sinode in 1938 om die voetnoot van 1910 te los, en deputate

word weer benoem om artikel 36 en die voetnoot te bestudeer en aan te beveel of daar veranderings gemaak moet word om te kom by die Skriftuurlike leer insake kerk en staat.

Hierdie opdrag word nou uitgevoer in die verslag wat dien op die Sinode van 1946 en wat na al die kerkrade verwys is. Hulle kom met 'n nuwe formulering. Belangrikste is die volgende sin: „For this purpose He has invested the magistracy with the power of the sword, for the punishment of evil-doers and the protection of them that do well, thus creating an orderly society in which the Gospel may be preached freely everywhere, the Church may thrive and the works of the antichrist may be restrained”. Verder gaan dit oor soewereiniteit van God oor alles en die soewereiniteit in eie kring van kerk, staat en huis. Hulle beklemtoon die onderskeid tussen Oue en Nuwe Testament en beweer dat artikel 36 ongewysigd bots met artikels 28, 29, 31 en 32 van die belydenis. Hulle wil in elk geval geen „purely secular state” hê nie. Daar is weer twee minderheidsrapporte wat elk sy eie formulering gee, en vra dat in elk geval geen nuwe formulering gefinaliseer word nie.

Op die Sinode van 1947 kon *geen eenstemmigheid* bereik word nie, en is die saak na die Gereformeerde Ekumeniese Sinode verwys. In 1954 is besluit om met Nederland oor die saak te konfereer. In 1956 is besluit om die saak weer na die kerkrade te verwys. Die Sinode van 1958 aanvaar die formulering van die Gereformeerde Ekumeniese Sinode van 1949, asook dié van die Gereformeerde Kerken in Nederland van 1952. Die Sinode van 1959 stel weer die saak van veranderinge van die belydenis (daar het intussen ook ander moontlike veranderinge ter tafel gekom vanuit die Calvin Christian Reformed Church of Grand Rapids) uit vrees vir lapwerk. Die Sinode van 1960 is weer hiermee besig, maar verwys die saak na die Gereformeerde Ekumeniese Sinode van 1963.

c. „*Acta van de Generale Synode der Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland*”

Die Acta van voor 1950 kon ons nie ter insae kry nie. Die hoofsaak kom egter wel uit in die Acta van 1959 en verder.

Uit die Acta van 1959 blyk dit dat die Gereformeerde Kerken in Nederland advies vra oor artikel 36. Afgesien daarvan is in 1937 besluit om die saak in studie te neem, maar deur die oorlog het daar geen rapport gekom nie. Deputate vir studie word nou benoem, wat hulle rapport in 1962 voorlê. Daaruit die volgende:

Daar was in 1928 'n gravamen teen artikel 36, wat verworp is. Teen hierdie besluit kom daar in 1937 weer 'n gravamen, omdat 1928 die artikel van sy ware betekenis sou ontsenu het. In 1928 is gestel dat die beswaarde nie sou kon bewys dat die artikel sou bedoel het dat ketters met die swaard geslaan moet word nie. Daar is op gewys dat op die Sinode van Dordrecht van 1574, en op die Sinode van Middelburg van 1581 uitdruklik gehandel is oor hoe om met ketters te werk sonder om hulle met die swaard te slaan. Dit sou ook teen ketterye gaan, en nie teen mense nie. In 1928 is toegegee

dat die vaders soms verkeerde dinge, wat te ver sou gaan, afgelei het van artikel 36, maar dit is geen klag of bewys teen die konfessie self nie. „Uit dit alles blijkt dat dit artikel raakt het openbare leven, waar die Overheid als Gods dienaresse heeft te waken, dat de zedelike, godsdienstige grondslagen van een volk niet worden ondermijnd”. Daarom is in 1928 die artikel nie gewysig nie, o.a. met aanhaling van A. Kuyper, wat érens sou gesê het: „Artikel 36 blyve ons ideaal”.

Die kommissie van die Sinode van 1937 deel nie ten volle die besware teen 1928 nie, en op hulle advies word deputate benoem „om deze vraagstukken nader in studie te nemen, waarbij de gelegenheid zich tevens zal voordoen, om zo nodig haar rapport, aangenomen in 1928, aan nadere revisie te onderwerpen”. Hierdie is die rapport wat toe nooit gelewer is nie.

Die deputate, benoem in 1959, gaan nou verder en gee eers 'n volledige historiese oorsig. Constantyn het eers aan 'n neutrale staat geglo, maar later besef dat die keiser moet kies. Athanasius was teen staatsdwang, Augustinus het gesê: dwing hulle, Ambrosius het gepleit vir die vrye kerk. Dit was 'n kwessie van teokrasie of toleransie. Calvyn wil dat die burgerlike regering die uiterlike godsdiens beskerm, en maak onderskeid tussen verskillende soorte van ketters. Die Dordtse Sinode vra dat die owerheid die ware belydenis handhaaf en bevestig. Die kerk beroep hom in die tyd steeds op die owerheid vir hulp. Die vraag of dit met die swaard moes wees of andersins, het prinsipeel nie aan die orde gekom nie. Romeine 13 sien die staatsmag optimisties, Openbaringe 13 pessimisties. Die besluite van 1905 bevredig nie, so ook die van 1928 nie. Soos volg word dan gekonkludeer:

(i) „De bedoeling van de derde zinsnede van artikel 36 der Nederlandsche Geloofsbelijdenis was oorspronkelijk dat de overheid met de machtmiddelen die haar ten dienste staan, zal optreden tegen alle afgoderij en valse godsdiens om deze te weren en uit te roeien. Dat hield ook in dat jegens ketters de zwaarste straf kon worden toegepast.

(ii) De gronden voor deze omschrijving van de taak van de overheid ten aanzien van de religie, werden ontleend aan de Oude Testament, waarbij het de vraag is of de bijzondere plaats van Israel wel genoeg in het oog werd gehouden.

(iii) De generale synode van onze kerken heeft in haar beslissing van 1928 door zich te vereniging met de conclusies van de commissie van rapport artikel 36 niet in de oorspronkelijke zin gehandhaaf.

(iv) Wanneer de gehele derde zinsnede van artikel 36 zou vervallen, zou een gewichtig beginsel in die artikel worden vermist, nl. dat de overheid binnen de grenzen van haar bevoegdheid de geboden Gods, ook waar het de dienst des Heren betreft, heeft te doen eerbiedigen.

(v) De wijze waarop dit beginsel in artikel 36 onder woorden wordt gebracht roept vragen en bedenkingen op.

(vi) Het verdient geen aanbeveling om tot wijziging van artikel

36 over te gaan, als er terzake niet genoeg klaarheid en eenparigheid bestaan in de kerken. Wel behoort deze zaak de aandacht van de kerken te hebben.

(vii) Nu het oordeel van onze kerken gevraagd is over de formulering die door de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 1952—3, aan andere kerken van Gereformeerde belydenis is voorgelegd, antwoorde de synode:

(1) dat zij de wenselijkheid van een herziening van de redactie van de derde zinsnede van artikel 36 wel inziet;

(2) dat zij echter in de nieuwe formulering mist, dat na de woorden „iedere belemmering voor de prediking van het Evangelie en voor geheel de heilige dienst van God weg te nemen” woorden volgen als: „en heeft zij binnen de grenzen van haar bevoegdheid zorg te dragen voor de eerbiediging van Gods geboden”, wat de uitspraak positiever maakt”.

Tenoor hierdie konklusies stel twee broeders ook 'n minderheidsrapport, wat meen dat artikel 36 juis leer wat die Skrif gee oor die amp van die owerheid, dat die besluit van 1928 reg was, en dat al sou die verskil tussen Oue en Nuwe Testament nie voldoende erken gewees het nie, dit nog niks wegneem van die beginsel van die belydenis nie.

'n Kommissie van die sinode probeer 'n sintese gee van die twee rapporte en daar word dan besluit om soos volg te antwoord aan die Gereformeerde Kerken van Nederland:

„(1) dat het volgens haar geen aanbeveling verdiens tot wijziging van artikel 36 over te gaan als er ter zake niet genoeg klaarheid en eenparigheid bestaat in de kerken”; (2) daar is bedenkinge en (3) die Sinode is daarom bereid om oorleg te pleeg. Hiervoor word deputate benoem en aan hulle riglyne gegee wat hoofsaaklik saamstem met die meerderheidsrapport.

In 1966 rapporteer die deputate dat hulle die ander broeders ontmoet het, maar beveel aan dat daar weer deputate benoem word om „na te gaan hoe op een duidelijke wijze tot uitdrukking kan worden gebracht wat in de conclusies van 1938 een gewichtig gedeelte en in de richtlijnen van 1962 een gewichtig beginsel is”.

Ons kon nie die Acta van die Sinode van 1968 in die hande kry nie, maar verneem van Dr. L. Roeleveld dat in die Nederlandse Dagblad van 27 September 1968 soos volg berig is: „Daarna hield de synode zich bezig met art. 36 N.G.B., waarover de Geref. Oecum. Synode het oordeel van de aangesloten kerken had gevraagd. De synode had van haar deputaten verschillende formuleringen voorgelegd gekregen. Zij verenigde zich met het voorstel van ds. D. Biesman en dr. C. J. Verplancke, waarin wordt gezegd, dat de owerheid tot taak heeft op het aan haar zorg toevertrouwde terrein en met de haar toekomende middelen te bevorderen, dat het volk leeft naar de eis van Gods Wet, en voorts iedere belemmering voor geheel de heilige diens van God weg te nemen. Zij heeft die roeping, opdat het Woord des Heren zijn loop hebbe, het koninkryk van Jesus Christus voortgang vind en alle antichristelike macht worden tegengestaan”.

d. Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika

Die saak het twee keer by wyse van beskrywingspunt voor ons sinodes gekom en in albei gevalle is eenparig besluit om artikel 36 ongewysigd te handhaaf, nadat die saak telkens na studiedeputate verwys is. (Beskrywingspunt van kerkraad Steynsburg in 1910, Acta 1910, art. 104, besluit Sinode van 1913, Acta, artt. 112 en 117 asook bylaag VIII; beskrywingspunt van kerkraad Potchefstroom in 1945, Acta, p. 100—101, besluit Sinode 1949, Acta, p. 213—229, 320).

Nadat die rapport en besluit van 1949 ook op die Gereformeerde Ekumeniese Sinode gedien het, neem die Sinode van 1952 slegs kennis van die rapport van hulle deputate na die G.E.S., asook van die werk van die G.E.S., wat nie ons rapport aanvaar het nie, en benoem dan weer deputate van pre-advies, wat in 1955 met min of meer dieselfde rapport as in 1949 kom, plus kommentaar en aanbeveling oor die aanvaarde uitspraak van die G.E.S. van 1949 oor die verhouding kerk en staat, asook oor die voorgestelde formulering van die Gereformeerde Kerken in Nederland van 1953 (in a hierbo gegee). Hulle stel vas dat dié formuleringe albei van artikel 36 daarin verskil „dat artikel 36 aan die Owerheid die taak gee om *afgodery uit te roei* en die *Evangelie te laat preek*, terwyl die Ekumeniese Sinode net wil praat van die *beskerming van die heilige diens van God*, en die Rotterdamse Sinode slegs van *belemmeringe vir die diens van God wil laat wegneem*”. Die Sinode benoem weer deputate, wat in 1958 rapporteer. In hulle bespreking van die voorgestelde formulering van Nederland vra hulle: „Is die taak van die Owerheid slegs om belemmeringe weg te neem vir die roepingsvervulling van die kerk? M.a.w. is dit bloot negatief? Die voorgestelde formulering klink vir ons meer liberalisties as calvinisties, *hoe ewel dit positief vertolk kan word*”. Hulle beveel dan 'n meer positiewe formulering aan, asook verdere oorlegpleging met die ander Gereformeerde Kerke. Die Sinode besluit egter om te volstaan met die *ongewysigde* artikel 36. Na die G.E.S. van 1963 besluit die Sinodes van 1964 en 1967 om weer studiedeputate te benoem. (Acta 1952, p. 94, 1955, p. 101—2, 1958, p. 80—88, 1964, p. 203 en 207, 1967, p. 477—482).

e. Die Gereformeerde Ekumeniese Sinode

Op die eerste sinode, nl. dié van 1946 te Grand Rapids, is 'n kommissie benoem om die verhouding kerk en staat te bestudeer. Op die Sinode van 1949 te Amsterdam is na aanleiding van die rapport besluit om 'n algemene verklaring op te stel oor die Skriftuurlike beginsels t.o.v. die verhouding van kerk en staat. Verder is die groot verslag van 1946 van die Christian Reformed Church van Amerika (hierbo genoem) en die verslag van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika van 1949 albei behandel. Wat laasgenoemde betref is bevind dat die historiese interpretasie, nl. dat die vaders nie met artikel 36 sou bedoel het wat 1905 gemeen het nie, verkeerd is. (In die Acta van 1949 van die Gereformeerde Kerk in S.A. staan dit so: „3. Art. 36 van die Ned. Geloofsbelofte beliggaam die

ewige en onveranderlike beginsels van Gods Woord ten opsigte van die verhouding van die burgerlike owerheid tot die ware godsdiens en die kerk van Christus. 4. Die besware wat teen sekere uitdrukkinge ingebring word, bv. teen die woorde „alle” (afgodery) en „uitroei” verloor hul betekenis wanneer hulle gelees word in die lig van die verklaring en toepassing wat die Geref. vaders van die sestiente en sewentiente eeu van die beginsels gegee het. In elk geval behou enige owerheid altyd sy diskresionére bevoegdheid. 5. Aangesien alles afhang van die suiwere eksegese van die artikel en die praktiese betekenis vir ons tyd daarin geleë is dat ons sal weet hoe die beginsels onder die bestaande regssorde toegepas sal word, beveel die sinode by die ekumeniese sinode aan dat die artikel onveranderd bly staan en dat die Geref. Kerk 'n baie duidelike uiteenstelling sal gee van die betekenis van die artikel vir ons moderne tyd” (p. 228—9). Die uiteindelike besluit van die Ekumeniese Sinode is om sy verklaring aan alle ledekerke te stuur, sodat daar weer tot 'n consensus gekom word in 'n moontlike gemeenskaplike wysiging van artikel 36.

Op die Ekumeniese Sinode van 1958 dien die formulering van 1952 van die Gereformeerde Kerken in Nederland en in 1963 word deur die Sinode verklaar dat dit in ooreenstemming is met die Skriftuurlike beginsels wat deur die G.E.S. van 1949 aanvaar is. Alle ledekerke word aangemoedig om dit te aanvaar, hetsy as revisie van die artikel of verklaring daarvan (Acta 1963, p. 42—43).

4. Kritiese beskouings deur enkele skrywers

a. H. Visscher¹

Hy is 'n Hervormer, vanuit die Gereformeerde Bond in die Hervormde Kerk van Nederland, en hier van belang omdat die verslag, wat voor ons sinode van 1949 gedien het, baie op sy werk gesteun en gebou het, hoewel uitdruklik verklaar is dat die opstellers hulle nie met al sy beskouinge verenig nie (Acta 1949, p. 218). Ons noem enkele hoofgedagtes uit sy werk:

Die Nederlandse Geloofsbelijdenis is net so 'n politieke belydenis as die Institusie van Calvyn, soos blyk uit die politieke geleidebrief. Dit gaan om die „vryheid van geloove” (p. 28, volgens Junius), en is gerig teen die leer van die twee swarde van die pou. „Doch de dagen kwamen, waarin het inzicht doordrong, dat het geestelijke en wereldlijke twee van elkander onderscheidene spheren zijn, die onafhankelijk van elkander, niet in eene verhouding staat waarin de eene als de ondergeschikte van de andere verschijnt” (p. 30). Die staat staan direk onder God. Groen van Prinsterer het aan artikel 36 geglo, maar gepleit om matigheid by die toepassing daarvan, terwyl daar by Kuyper in die jare 1872—1879 'n kentering plaasgevind het, sodat hy in Januarie 1879, soos reeds hierbo genoem, al in De Heraut beswaar gemaak het teen sekere sinsnedes van die artikel. Datheen het in die ou tyd teenoor Oranje gestaan, en „De waarheid ligt, ook met betrekking tot dit vraagstuk, in het midden tusschen den dwang

met geweldmiddelen eenerzijds en het libertinisme aan de andere zijde" (p. 176). „En dan belijden de Gereformeerden de vrijheid der conscientie, ook de vrijheid van godsdienst, maar niet de vrijheid om al wat men wilde in de openbaar te uiten" (p. 182). Tog was die Gereformeerdes nie getrou aan hulle belydenis en het hulle genoeë geneem met 'n staatskerk, terwyl tog niemand vervolg is nie ter wille van sy geloof volgens H. Berkof.² Volgens lg. kom daar tog 'n nuwe verhouding tussen kerk en staat na vore: „Danksij Willem van Oranje is Nederland de eerste waar de theocratie en de verdraagzaamheid een verbond aangingen".³ Net soos Visscher het hy skerp kritiek op Kuyper: „Bij alle beroep op Calvijn miste Kuyper een der meest wezenlijke kenmerken van de Gereformeerde gezindheid: haar theocratisch roepingsbesef. De kerkstaat van Genève veroordeeld hij. Groens pessimistisch verlangen werd zijn programma: een vrije kerk in een vrije staat . . . Hij aanvaarde de neutrale staat der Franse Revolutie en wilde dat het calvinistische volksdeel binnen dit kader op alle terreinen des levens een eigen Christelijke kultuur zou bouwen".⁴ „De oude theocratische visie, die Groen nog had gekend, maar Kuyper had prijs gegeven, bezielde Hoedemakers denken . . . De Overheid mag nooit neutraal zijn, maar is aan het Woord Gods onderworpen".⁵ Calvyn het geglo aan die heilige volkskerk, Kuyper aan die heilige kerk bestaande uit wedergeborenes en het aan reformasie en desnoods afskeiding geglo, terwyl Hoedemaker aan reorganisasie geglo het waardeur die volk tot heiligheid bring sou word in die belydende volkskerk.⁶ In dieselfde lyn beskuldig Visscher Kuyper daarvan dat hy in die Anti-Revolutionaire Partij verantwoordelik was vir „een staatsrecht, waarin terzijsde stelling van den godsdienst als de eerste voorwaarde van politieke welzijn beschouwd werd".⁷ Hierdeur wou hy 'n koalisie tussen die A.R. Party en die Rooms-Katolieke Party moontlik maak, en was sy moitiwe in verband met die wysiging van artikel 36 dus eintlik politiek.⁸

Volgens die Waalse teks teen Visscher verder dat die „hand te hou aan die heilige godsdienst" beteken dat die owerheid dit vir die kerk moet moontlik maak om sy taak te volbring. Deur die heilige diens, en nie deur staatsgeweld nie, moet afgodery en die ryk van die antichris te gronde gerig word. Dit word met instemming aangehaal in die deputateverslag voor ons sinode van 1949 (Acta 1949, p. 218), maar deur Polman 'n „bizarre verklaring" genoem.⁹ Veral op dié punt het die G.E.S. van 1949 die studiestuk van ons sinode van dieselfde jaar as onjuis beskou (Acta G.E.S. 1949, p. 64).

b. *J. Francke*¹⁰

(Van die Gereformeerde Kerken (onderhoudende art. 31) van Nederland kon ons geen Acta in die hande kry nie. Van dr. C. de Waal, Pretoria, het ons verneem dat die saak by hulle in studie is en dat daar nog geen besluit oor geneem is nie. Hulle het van die „Sinodale" kerk die gedeeltelik geskrapte artikel 36 geërf, maar sommige van hulle predikante en ander pleit baie sterk daarvoor dat wat geskrap is, herstel moet word. Ons behandel vervolgens

kortliks twee pleitbesorgers hiervoor, nl. di. J. Francke en D. Deddens.¹⁰ Eersgenoemde se stuk word deur Polman genoem in sy bibliografie,¹¹ maar laasgenoemde s'n is onverkrygbaar in Suid-Afrika. Ons dank dr. De Waal baie hartlik vir die leenbruik van sy eksemplaar, en ook prof. dr. L. Floor wat ons aandag gevestig het op die standpunt van dié manne van bg. kerke. Sover ons kon vasstel het die deputate van ons Sinode, wie se verslag in 1949 gedien het, en alle ander daarna tot by 1964 blybaar nie van dié studiestukke kennis gedra nie.)

Vir ons betoog is die volgende hoofgedagte van Francke belangrik:

Artikel 36, handelende oor die amp van die owerheid, nie oor die verhouding van kerk en staat nie, het wel deeglik plek in die belydenis van die kerk, contra o.a. I. A. Diepenhorst wat die kerk slegs as heilsinstituut beskou en dit in sy belydenis net tot sigself wil beperk. Die artikel handel slegs oor die *owerheidspersone* en die religie, omdat daar destyds nog geen staatsbegrip was, soos dit later ontstaan het en vandag algemeen aanvaar word. God se wet geld vir mense, nie vir abstrakte organismes nie, maar wel vir die organisasie van 'n volk onder 'n owerheid in 'n bepaalde grondgebied. Dit mik op die amp van die gelowige volgens Sondag 12 van die Heidelbergse Kategismus. Die taak van die owerheidspersone is nie net negatief nie; hulle ontvang tydelike magsbevoegdheid van Christus om die Satansryk te help omver gooii. Elke owerheid is noodwendig pro of contra Christus. Daar mag egter geen kerkregering deur die owerheid wees nie, soos Calvyn dit ook stel. Artikel 36 sien net op die erediens.

Teenoor die besluit van 1905 stel Francke: uitroeï sien op ketterye, nie op ketters nie; die belydenis moet nie histories verklaar word nie, maar wel volgens die Skrif; ons moet onderskei tussen toleransie en gewetensvryheid aan die een kant en daarteenoor indifferentisme; die Gereformeerdes het destyds al toleransie erken, behalwe Datheen; misbruik van die belydenis inkrimineer nie die belydenis self nie; ons moet onderskei tussen ketters en staatsgevaarlike ketters; al staan daar niks in die Nuwe Testament direk oor die saak nie, moet ons saam met Calvyn handhaaf dat, hoewel die verskil tussen Oue en Nuwe Testament ten volle erken moet word, daar sekere beginsels is wat standhou, die Nuwe Testament herhaal nie onnodig wat duidelik in die Oue staan nie en daar is 'n blywende *aequitas*-kern in die Oue; L. J. du Plessis word in verband met Calvyn aangehaal, wat stel dat die taak van die owerheid nie teen kettery assodanig gaan nie, maar revolusionêre skending van die reg t.o.v. die religie; vryheid is vryheid om God te dien en 1905 se optrede berus op die Kuyperiaanse konstruksie van 'n aparte terrein van die algemene genade, waarop die staat fungeer en waartoe dit beperk is, sodat Christus in die verband uitgesluit is.

c. J. C. H. de Pater¹²

Hy verklaar dat hy eers met H. Visscher wou saamstem dat die Gereformeerdes in die tyd van die verset teen Spanje net religie-

vrede wou hê, en nie ook dat die staat of owerheid die kerk moet help reformeer nie. By verdere studie het hy tot die konklusie gekom dat hulle prinsipieel hoegenaamd nie so gedink en so bely het nie. Hulle het geglo dat die ware kerk die enigste is (in Voetius se woorde sou ons kon sê: *jure divino*, m.a.w. nie omdat dit *hulle* geloof was nie, of hulle opinie nie, maar omdat dit werklik vanuit God so is); hulle het verder geglo dat as die owerheid ondersoek instel na die valse godsdiens van die priesters, die owerheid lg. sou straf vir hulle dwalinge en die kerk weer sou suiwer, m.a.w. hulle het 'n half-dolerende standpunt ingeneem en daarom nie direk teen die Papiste opgetrek nie, maar slegs teen die Wederdopers en geesdrywers. Willem van Oranje was die man vir godsdiensvryheid, maar selfs Marnix, wat later met hom saamgewerk het, het prinsipieel by die standpunt van artikel 36 gebly, maar tog op allerlei maniere probeer om vir sy geloofsgenote 'n draaglike toestand te skep. De Pater sê dat die Calviniste en Margaretha saamgestem het dat daar 'n baie noue band tussen kerk en staat moet wees, hoewel hulle natuurlik radikaal verskil het oor welke godsdiens die owerheid moes help en bevorder. Reliegvrede was vir die Calviniste steeds 'n praktiese noodoplossing.

Ons meen dat De Pater verkeerd is as hy meen dat die Roomse en Gereformeerde standpunte ook inhoudelik dieselfde was. Waar die Roomse Kerk kerk en staat onder een owerheid plaas, daar plaas die Gereformeerdes beide onder één God en onder één Skrif, maar dan erken en handhaaf hulle ten volle die onderskeid en verskil tussen die ampsdraers in die staat en dié in die kerk en gee hulle aan die owerheid net potestas *circa ecclesiam* en *ecclesiastica*.

d. D. Deddens

Hy sluit ten nouste aan by Francke en meer dat die groot fout van 1905 die „historiese interpretasie”-metode t.o.v. die konfessie was. As ons daarteenoor die konfessie Skriftuurlik wil beskou, moet ons baie goed seker maak van die teks van die konfessie self. In die verband gee hy die volgende belangrike gegewens, waarop ons gedeeltelik ons stelling van 1. b. (iii) (1) hierbo gebou het:

Slegs die Franse en Nederlandse tekste is amptelik deur die Sinode van Dordrecht vasgestel in 1618—19; die Latynse vertaling is later eers volgens opdrag van die sinode gedoen. Dit noem die verslag voor ons sinode van 1949 ook (Acta, p. 215—216). Deddens gaan dan verder en betoog dat die Nederlandse en Franse tekste op een belangrike punt saamstem, maar van die Latyn verskil. In die Latyn is al die sinne newegeskik in die woorde wat handel oor die taak van owerheid, maar in die Franse en Nederlandse het ons 'n dubbele hoofgedagte, nl. „En hun ambt is niet alleen acht te nemen en te waken over de politie, maar ook de hand te houden aan den heiligen Kerkdienst: om te weren . . . ; om . . .” Die res, o.a. die geskrakte deel van artikel 36, gee dan nie verdere bepalinge of afdelings van die taak van die owerheid nie, soos in die Latyn, maar slegs die doel van die taak van die owerheid of die bedoelde uitwerking van die uitvoering daarvan. In die Nederlands van 1618 (en ook in 'n Nederlandse psalmboek van 1904, asook die tekst wat

Polman gee¹³ DM.) kom daar nie diewoordjie „om” voor in die dubbele taakstelling nie, soos hierbo aangehaal, m.a.w. daar is 'n volkome parallelisme tussen die tweeërlei taak van die owerheid, waarop dan 'n dubbelpunt volg voor die weergawe van die veelvuldige doelstelling van die tweeërlei taak. By die veelvuldige doelstelling kom die woordjie „om” dan meer kere voor, en wel *na* die dubbelpunt, wat volg op „Kerkdienst”. Die Franse teks het ook net een keer die woordjie „pour”, en wel op dieselfde plek as die Nederlandse „om”.

In verband met die tekste van voor 1618, wys Deddens daarop dat die originele teks van 1561 verander is in 1566 op die Sinode van Antwerpen. In 1562 is die Frans vertaal in Nederlands, wat egter in 1583 vervang is met 'n vertaling van die Franse teks van 1566. Die belangrikste verskil is dié tussen 1561 en 1566. Voor 1566 het dit so gelui: „ende officie, en is niet alleenlick te bedwingen en te waken over de burgerliche regeringhe ende policie, maar ook over de kerkliche saken”; in 1566 is dit verander na: „acht te nemen en te waken over de politie, maar ook *de hand te houden aan de heilige kerkdienst*”. M.a.w. voor 1566 is dieselfde werkwoord gebruik t.o.v. die amp van owerheid teenoor burgerlike regering *en* kerk, daarna is dit twee verskillende werkwoorde, nl. „acht te nemen en te waken over” en „hand te houden aan”. Hoe ons laasgenoemde ook al verklaar, kan ons nie ontken nie dat hier 'n belangrike differensiasie gekom het in die belydenis t.o.v. die amp van die owerheid in staatsake en die amp in verband met kerksake. Deddens meen dat dit hieruit duidelik is dat die kerk, voor 1618, op grond van politieke toleransie en ander ervarings en ontwikkelinge, tot die insig gekom het dat duidelik onderskei moet word tussen die aard en omvang van die taak van die owerheid t.o.v. die burgerlike regering en sy taak t.o.v. die kerklike sake. (Dit erken A. A. van Schelven ook.“ Die teksverandering van 1566 gee Bakhuizen van den Brink ook,” en die verandering van inhoud vind ons ook by Visscher” en in die Acta van ons Sinode van 1949, p. 217). Deddens beroep hom hierby ook op art. 28 van die Dordtse Kerkorde.

Verder wys hy daarop dat die advies wat in 1905 op die sinode gedien het, met 'n verkeerde en slordige teks geopereer het. Hulle het nl. ongemerkt die woordjie „om” ingesmokkel voor die woorde „hand te houden”. Hulle het dit gemaak „ook *om* de hand te houden”, i.p.v. slegs „ook *de* hand te houden”, waardeur die parallelie van die tweeërlei taak van owerheid versteur is en die hele opset vernietig is, nl. dat die Nederlandse „om” en die Franse „pour” slegs die doel van die tweeërlei taak van die owerheid moes inlei, en nie verdere take moes gee nie. Deddens vereenselwig hom dan met Visscher se uitleg, dat deur die heilige kerkdiens, en nie deur staatsgeweld nie, afgodery uitgeroei moet word en die antichris te gronde gerig moet word.

e. Polman*

Hoewel hy Deddens selfs nie in sy bibliografie noem nie, verwerp hy, soos reeds genoem in die laaste paragraaf van 4. a. hierbo, die

verklaring dat die owerheid valse godsdienst, ens., op geestelike wyse moet uitroeи, d.w.s. slegs deur middel van die kerk, as 'n „bizarre verklaring”. Daarteenoor wys hy egter daarop dat die beswaarmakers van 1905 blykbaar nie die 200 preke van Calvyn oor Deuteronomium gelees het nie, en daarom nie raak gesien het dat Calvyn wel deeglik die verskil tussen Oue en Nuwe Testament aanvaar en eerbiedig nie. Hulle sien nie in wat Calvyn, tereg, gestel het nie, nl. dat die „substantie” van die Ou Testamentiese wette bly, hoewel die strawwe verander. Verder stel hy dat, hoewel Calvyn e.a. altyd baie sterk gepleit het vir milde toepassing van die inhoud van artikel 36, hulle tog streng die beginsel gehandhaaf het. Daarom meen hy dat die gravamen van 1905 wel gehandhaaf moet word, hoewel hy metodes en prinsipielle die daad van skrapping van enkele woorde ten sterkste veroordeel, omdat daardeur die hele samehang van die artikel verbreek is.

Hy wys verder daarop dat die stelling van Van Ruler, nl. dat die dilemma daarin geleë is dat gekies moet word tussen 'n neutrale staat of teokrasie, te simplisties is. Daar is 'n derde moontlikheid. Die lyn van Spreuke 8 en Psalm 2 word duidelik deurgetrek in die Nuwe Testament en daarom wou hy graag „het onderworpe zijn in dit tijdsgewicht van alle overheden aan de verhoogden Christus” opgeneem sien in sy eie kerk (die Gereformeerde Kerken in Nederland) se nuwe formulering van 1952.

Polman gebruik die regte teks van artikel 36, soos deur Deddens aangegee, sonder die ekstra en verkeerde „om”, wat in 1905 gebruik is (Acta 1905, p. 276), en noem ook die verandering van 1956 in sy debat met Visscher.

Hy gee hom egter op generlei wyse rekenskap van die, o.i. uiters belangrike, verandering van inhoud van die belydenis daardeur nie.

5. Wie en wat is reg?

Ons sluit aan by die indeling van ons voorlopige saamvatting in verband met die verandering van artikel 36 in 1905 soos gegee onder 1. b. hierbo:

(i) *Prejudisering van die Sinode al dan nie*

Soos aangetoon, is die skyn van die kwaad definitief nie vermy nie, en is daar miskien grond vir Visscher se klag dat Kuyper tot 'n groot mate deur politieke motiewe gedryf is in die saak en as 't ware tegemoet gekom is deur sy kerk. Dat sy besware ook meer deur die dogmaties-filosofiese konstruksie van 'n *aparte terrein* van die algemene genade, waarop die staat dan sou staan en beweeg, gedra is, eerder as deur Skriftuurlike gronde, mag ook reg wees, of ten minste gedeeltelik reg.

Al hierdie sondes en tekortkominge, en moontlik nog ander wat nie genoem is nie, neem in elk geval nie weg, dat, afgesien van sodanige negatiewe motivering van die verandering van die belydenis, daar dwarsdeur die kerk, oor die hele wêreld, in die afge-

lope eeu ten minste, baie positiewe, gegronde redes bestaan het om tot duidelike en Skrifverantwoorde rekenskap te kom van die inhoud van die belydenis in die betrokke artikel in verband met die legio van moderne probleme om kerk en staat („staat” soos dit vandag genoem word).

Die allerbelangrikste en mees-deurslaggewende hiervan is seker die magtige, wêreldomvattende historiese feit dat die Middeleeuse Corpus Christianum, waarin daar in elke grondgebied en min of meer oor of onder elke volk één owerheid regeer en een kerk bestaan het, wat albei van dieselfde geloofsoortuiging was, tot 'n einde gekom het. Dit het op baie verskillende maniere gebeur en nie orals gelyktydig nie, maar het orals al die gelowiges gedwing om prakties en teoreties oor die saak te besin, en so ook al die kerke wat die Nederlandse Geloofsbelijdenis, of verwante belydenisse, aanvaar en besit het. Dit sien ons baie duidelik en ten overvloede-toe in die reeds behandelde kerklike rapporte en sinodale besluite hierbo.

Van die Verenigde State sê K. S. Latourette:¹ „The population of the United States was recruited from peoples of many ecclesiastical backgrounds. The diversity was also made possible by two features of the environment which profoundly affected the Christianity of the United States — *religious toleration and the separation of Church and state*. Both had begun in the colonial period, although then still far from complete, and both displayed a marked growth after the achievement of independence. The constitution of the Federal Government forbade Congress to make any ‘law respecting an establishment of religion or prohibiting the free exercise thereof’.”

Ook in Transvaal het die burgers vanaf 1857 en 1859 die eerste keer te worstel gekry met die probleem van meer as een kerk onder één volk en onder één owerheid.

Die probleem was en is net eenvoudig onontwykbaar, afgesien daarvan of dit direk aan artikel 36 gekoppel is of nie, en afgesien daarvan hoeveel sondige by-motiewe 'n rol gespeel het of nie.

(ii) *Gebrek aan klarheid en eenstemmigheid*

Wat so opvallend duidelik was in verband met die Sinode van 1905, geld helaas ook dwarsdeur van al die ander sinodes, wat ons hierbo bespreek het. Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika het wel drie keer na mekaar eenparig besluit om artikel 36 ongewysigd te handhaaf, maar het tog in 1949 by die G.E.S. aanbeveel „dat die Geref. Kerke 'n baie duidelike uiteensetting sal gee van die betekenis van die artikel vir ons moderne tyd” (Acta 1949, p. 228—9).

Wat ook opvallend is, en tog jammer is, is dat daar dikwels heen en weer op sinodes oor die saak gepraat is sonder om, op enkele uitsonderinge ná, altyd volledige Skrifgegewens te gee. Dat ons Sinode van 1967 nou uitdruklik „die behoefté aan meer besondere Skrifteksegetiese gegegewens oor die beginselinhoud van art. 36 N.G.B.” beklemtoon het (Acta 1967, p. 481—2), was raak en noodsaklik. Dit is te hope dat die rapport van die betrokke deputate op die Sinode van 1970 in hierdie leemte mag voorsien. Alleen deur volge-

houe en onbevooroordeelde Skrifstudie kan daar 'n einde kom aan die verwarring, ten minste in daardie Gereformeerde Kerke wat die Skrif, en die belydenis op grond daarvan, nog volkome erken en handhaaf.

(iii) *Verkragting van die geskiedenis, al dan nie*

Hoewel ons enige sondige foute in die aanleiding tot die verandering van artikel 36 in 1905, en moontlik elders ook, moet vergewe en mag verskoon, mag ons nie daarby bly staan nie, d.w.s. in die sonde bly lê nie. Om op 'n suwer Skriftuurlike grondslag vorentoe te gaan in verband met die probleme van kerk en owerheid in die moderne tyd, moet ons gehoorsaam wees aan die goeie leer van ons vaders, en om dit te kan doen moet ons baie seker maak wat hulle presies geleer en bely het. Ons meen dat 1905, en daarna ook andere, dit nie ten volle gedoen het nie, en gee daarom t.o.v. die verskillende punte die volgende:

(1) *Die teks van die Konfessie*

Ons meen dat Deddens se kritiek gegrond is, nl. in verband met die invoeg van 'n ekstra „om”, deurdat daardeur die inhoud in 'n sekere mate geskend is. In plaas van dat die owerheid tweeërlei amp toegesê word, nl. „acht te nemen en te waken over de politie” en „ook de hand te houden aan de heiligen kerkedienst”, met daarop die verskillende doeleinades, mikpunte of eventuele vrugte daarvan, nl. „om ag te neem en te waak”, „om die hand te hou aan . . .”, „om te weer”, „om te gronde te rig”, ens. As ons die amp van die owerheid so in 'n veelvoud van meer as twee opbrek, dan was dit glad nie so dol en onlogies om net een of twee, uit te haal, soos in 1905 gedoen is nie. As die uitgehaalde sinsnedes egter dele is van 'n algemene doelstelling, dan het dit geen sin om dit uit te haal nie, veral omdat in wat oorblý in prinsiep maar nog ingesluit is wat uitgehaal is. In dié opsig was die Sinode van 1952 van die Gereformeerde Kerken in Nederland dan konsekwent, nl. om die hele artikel te vervang nadat duidelik gestel is dat selfs die differensiasie van die amp van die owerheid in bg. twee punte, nie reg is nie. Hiermee het die Sinode 1962 ook verder konsekwent gehandel deur terug te gaan tot die formulering van 1562. Waar 1905 die verandering van 1566, waarop Deddens e.a. tereg wys as uiters belangrik en deurslaggewend, eenvoudig nie raakgesien of verbygegaan het, daar maak 1952 dit ongedaan. Hierin lê vir ons die regressie wat in 1905 plaasgevind het, opgesluit. Hulle het nie met 'n nuwe ontdekking gekom nie, maar 'n ontdekking wat reeds in 1566 vasgelê is in 'n nuwe formulering ongedaan gemaak. Dit het 1905 implisiet gedoen, maar 1952 eksplisiet. Die Engelse vertaling wat die Christian Reformed Church in Amerika in 1912 op hulle sinode aanvaar (soos gegee onder 3. b. hierbo), is 'n bevestiging van die teks wat deur Deddens voorgestel is as die korrekte, soos dit in 'n Nederlandse psalmboek van 1904 voorkom en deur Polman gegee word, soos reeds genoem. Diegene wat dit in Amerika 'n verkeerde vertaling genoem het, het waar-

skynlik die Latynse nie-amptelike vertaling gebruik of die foutiewe teks van 1905.

Waar Deddens egter vanuit die korrekte teks wil aflei dat die doelstelling, nl. „om te weren . . . , ens.” slegs aan die tweede deel van amp van die owerheid verbind moet word, nl. „Hand te houden aan de heilige Kerkdienst”, meen ons dat Polman in sy kritiek hierop reg is: die doelstelling geld nie net die tweede deel van die amp van die owerheid nie, maar albei dele van die amp, m.a.w. nie net *geestelik*, *net deur die kerk nie*, maar ook deur sy direkte burgerlike optrede moet die owerheid sy doel bereik, nl. om die koninkryk van Christus te bevorder en die antichris te gronde te rig.

(2) Korrekte weergawe van die vaders se gedagtes en standpunkte

(a) Ten eerste gaan dit hier oor die vraag, wat nou net hier hierbo genoem is, nl. of die owerheid sy plig t.o.v. die ware godsdiens net op geestelike wyse, d.w.s. slegs deur middel van die kerk en die Woord, moet nakom, en of hy destoods hier met die swaardmag mag, moet en kan optree. Deddens, Visscher, die Christelik-Gereformeerde Kerken in Nederland in 1928, die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika in 1949 en sommiges in die Christian Reformed Church in Amerika en enkele ander Engelssprekende kerke het dié gedagte gehuldig. Soos die rapport van die kommissie aan die Sinode van 1905 dit stel, het reeds Schaff dit as verkeerd bestempel. So het ook die G.E.S. van 1949 en die Sinode van 1952 van die Gereformeerde Kerken in Nederland dit veroordeel, ons meen tereg soos ons netnou sal probeer staaf met enkele aanhalings uit die ou geskrifte.

Selfs sonder hierdie aanhalings, lyk dit vir ons of hierdie standpunt nie te handhaaf is nie en dat 1905 *hierin* heeltemal reg was. 'n Owerheid wat werlik owerheid is en owerheid wil bly, kan *in principe* nooit anders as met sy swaardmag optree nie selfs as hy fluister. Agter alles wat 'n owerheid doen, lê noodgedwonge *in principe* sy swaardmag, wat in die eerste onomstreden deel van artikel 36 baie duidelik bely word. Of hy nou aan 'n kerk 'n stukkie grond goedkoper gee as wat dit kos op die openbare mark, en of hy 'n sendeling toelaat om te preek of dit weier, agter al sy optrede lê die beginsel van dwang, wat finaliter deur die swaard gehandhaaf moet word as die owerheid owerheid wil bly. Solank as daar dus bely word dat daar die geringste taak t.o.v. van die ware godsdiens of die koninkryk van Christus aan die owerheid toegesê word, al is dit net om die te beskerm en sg. sy vrye loop te gee, dan berus dit prinsipieel op die swaardmag van die owerheid. 'n Politieke party is op sigself geen owerheid nie, en as hy aan bewind kom dan is sy leiers in die eerste plek en finaliter owerheid, en in dié sin nie meer politieke partye nie. Daar kan tog meer as een politieke party in 'n land wees, maar altyd net één owerheid. Sodanige enkele owerheid regeer in principe met die swaard, maar maak tog nie elke dag elke oortreder dood nie; hy het sy diskresionêre bevoegdheid, soos tereg genoem deur

die Sinode van 1949 van ons kerk. Daarom is diegene heeltemal reg, wat gesê het dat milde toepassing van artikel 36 nooit die beginsel daarvan ophef nie. Dit beteken ook dat die skrapping van enkele sinsnedes in 1905 eintlik nijs aan die prinsipe van die saak verander het nie. Selfs die nuwe voorgestelde formulering van 1952 ontkom aan hierdie prinsipe hoegenaamd nie, hoewel dit in elk geval op die oog af meer konsekwent lyk as 1905, insoverre as wat dit aan die owerheid net 'n negatiewe taak gee t.o.v. die ware godsdiens. Hoe negatief so 'n taak mag wees, kan dit nie anders as om in prinsipe op die swaardmag te berus nie. 'n Owerheid wat sy grondgebied net verdedig teen 'n aggressor is self wel nie 'n aggressor nie, maar hierdie sg. negatiewe werk van verdediging kan alleen deur die swaard gedoen word. *Of ek my swaard negatief of positief gebruik, ek gebruik hom.* Tereg sê Francke dat elke owerheid noodwendig pro of contra Christus is. D.w.s. as ons ten minste aanvaar dat Christus ook kosmiese betekenis het en dat sy koninkryk nie net tot die kerk beperk is nie. Opvallend dat, vanaf Honig in 1905, telkens op verskillende maniere gestel word dat 'n belangrike beginsel verlore gaan as ons hierdie meer-as-kerklike betekenis van Jesus Christus uit die oog verloor, wat tog so duidelik in die Skrif op soveel plekke geleer word. (Vgl. maar net Matteus 28 : 19, Kolossense, Ps. 2, Openbaringe, en so meer.)

(b) *Gewetensvryheid en die selfstandigheid van kerk en owerheid teenoor mekaar.*

Dat Christus ook seggenskap het oor die owerheid (en nie God, as 't ware sonder Christus, soos Visscher, Berkof e.a. beweer dat Kuyper geleer het deur die staat op 'n verselfstandigde terrein van die algemene genade te plaas en daartoe te beperk), beteken nie dat Hy sy mag en gesag oor die owerheid en in die burgerlike lewe van die mense, presies op dieselfde manier laat geld as in sy kerk nie. Dit het die kerk reeds bewoerd in die verandering van artikel 36 in 1566, soos duidelik na vore gebring deur Deddens en ook in sekere mate erken in die Acta van ons sinode van 1949. Hierby kom dan die twee, so dikwels genoemde, Calvinistiese beginsels na vore, nl. gewetensvryheid en die selfstandigheid van kerk en owerheid teenoor mekaar. *Dit is nie iets wat eers in die negentiende eeu of 1905 ontdek is nie* (sien 2. a, (3) en (5) hierbo), maar dit is onder leiding van die Heilige Gees reeds in die sestiede eeu ontdek en gehandhaaf, en in 1618—19 ten volste bely.

Ons gee nou eers enkele aanhalings in die verband, sommige voor en ander na 1618—19, en kom dan in punt (3) hieronder terug op die geheelverband van die Belydenis en Kerkorde, iets wat in 1905 so skromelik verby gesien is.

A. *Augustinus (354—430)*

In 2. a. (3) word Augustinus en die Bisantynse reg gedeeltelik verantwoordelik gehou vir die verkeerde gedagte dat die owerheid sy swaardmag sonder meer ook in godsdienstige sake moet gebruik.

Hierby kom dan die beroemde en „berugte” uitspraak van die ou kerkvader te pas, nl. „dwing hulle om in te gaan”. Hier is dit noodsaaklik om, regverdigheidshalwe, aan te toon dat dit nie *al* is wat die ou kerkvader geleer het nie. Ons mag nie vergeet nie dat hy die vader van die predestinasieleer was.¹⁷ As daar so iets soos 'n uitverkiesing is, kan geen owerheid of wat ook al deur dwang mense tot gelowiges maak nie. Interessant is hier die volgende aanhaling uit sy werk teen die Donatisme: „Naar aanleiding van de vreselijke rechters en wetten, — wij begeren dat de ketters verbeterd, *niet gedood worden*, opdat zij niet in de straffen van het eeuwig oordeel vervallen, en wij willen de tucht tegen hen niet verwaarlozen, en niet de straffen oefenen die zij waardig zijn; bedwing dus hun zonden zo, dat er zijn die er berouw van hebben dat zij gezondigd hebben”.¹⁸

B. Guy de Bres (± 1522—1567)

„Straf voor ketters, ook bij geloofsvrijheid.

Tegenwerp (nl. tegen de geloofsvrijheid, door de protestantse kerk gepredikt). In Deuteronomium, hoofstuk 13, staat geschreven, dat de profeet of dromer ter dood moet worden gebracht. *Antwoord*. Er zijn twee soorten valse profeten; de ene soort prediken eenvoudig wat zij hebben gedroomd, zonder enig rumoer of opstand: over zulken spreken Jezus Christus en Paulus, bevelende dat men hen met rust moet laten, maar mijden. Anderen roepen... opstanden en ergernissen in de kerk in het leven. Zulken moeten worden uitgeroeid en ter dood gebracht om der wille van de openbare rust en gemeenschappelijke vrede van de kerk...”

„De enige wens der gelovigen in de Nederlanden.

Maar zoals zij (de profeten, de apostelen) in hun tijd openlijk betuigd hebben, zo betuigen wij nu voor God en zijn engelen, dat wij niets meer wensen dan in gehoorzaamheid aan de overheden te leven in zuiverheid des gewetens, God te dienen, en ons te hervormen volgens Zijn Woord en zijn heilige geboden”.¹⁹

C. I. Nicolai (1609)²⁰

Hy weet baie goed wat hy *nie wil hê nie*: „Onse meyninghe is niet/ dat de kerckelijcke dienst/ en ampt der Overheyt souden vermenget worden (i): ende oock niet/ dat de Overheden op alle begeerten van Kerckendienaers souden ter executie bereyt zijn sonder goede versekherheit van het recht der sake (ii): oft dat sy macht hebben nae haer vleeschelijck goetduncke sonder/ de H. Schrift in de saeck der religie wat te ordonneren (iii): oft dat sy teghen eenvoudighe menschen/ die grof onverstand hebben/ sulcke onmenschelijcke wreethyet souden bewijsen/ als van Arrianen/ Paisten/ ende andere aen ontallijcken menichte ghebruickt is (iv)”.

'n Owerheid, wat tot kennis van die waarheid gekom het, moet nie alleen vir reg en geregtigheid in haar gebied sorg t.o.v. menslike dinge nie, maar ook sorg „dat de gerechticheyt die men Gode door

onderhoudinghe der oprechter uytterlijcker religie schuldich is/ mede onder hare onderdane onderhouden worde: . . ." Wat dit behels en ook nie behels nie gee hy dan onder ses punte, in die vierde paragraaf van sy hoof IV, onder die hofie „Welcke de voornaemste stukken deses ampts zijn".

Dit is opmerklik dat Nicolai hier heel eerste, na die goeie voorbeeld wat die owerheid moet stel, die sorg vir die jeug en skole noem. Waar hy later in sy stuk betoog dat 'n bietjie goeie dwang die mense nie kwaad doen nie, maar hulle wel tot die goeie lei, oortree hy in elk geval nooit die beginsel dat dwang die gewete nie kan bind nie. Mens dink hier onwillekeurig aan die moderne skoolplig, wat deur die owerheid afgedwing word op alle ouers, en waarteen nog niemand ooit in die moderne tyd, sover ons weet, sy stem verhef het of prinsipiële besware daarteen geopper het nie. Dit skyn ons of hier, soos in baie ander sake, selfs dié van die ketter, die waarheid geld van Romeine 13 : 3: „Maar wil jy die mag nie vrees nie, doen wat goed is . . ." Die ouer wat vanself sy plig doen t.o.v. die skoolopleiding van sy kind het hier nikks te vrees nie, maar die ouer wat sy ouerskap en doopbelofte ontrou word, word deur die owerheidsdwang ten minste beperk in sy verwaarlosing van sy pligte en die kind en nageslag daardeur tot 'n mate beskerm.

Ten slotte wil ons die aandag daarop vestig dat Nicolai in sy inleiding dit veral het teen die Wederdopers, wat eintlik geen owerheid wil hê nie, of dan ten minste wil hê dat die owerheid nikks doen nie, dieselfde grondgedagtes waarteen artikel 36 ongewysig hom so duidelik uitspreek. Hierin meen ons bevestiging te vind dat 1905 verkeerd was toe artikel 36 vertolk is as veral teen die Rooms-Katolieke Kerk gerig. Dat die Wederdopers by name genoem word in artikel 36, en die Rooms-Katolieke Kerk selfs nie eers in artikel 29 nie, is nie te wyte aan taktiese redes (4. c. hierbo) nie, maar is diep prinsipieel gefundeer — waaroor later meer.

D. *Synopsis purioris theologiae* (1625, 1632, 1642, 1652, 1658, 1881, 1964).

Hierdie „heldere spieël van die leer van Dordt" het in 1625 die eerste keer verskyn van die hand van die vier teologiese professore te Leiden gesamentlik. Dit het vier herdrukke in Latyn belewe en vyftig jaar as handboek vir teologiese studente gedien. In 1881, na die Afskeiding van 1834 verskyn dit weer in Latyn met 'n voorwoord en aanbeveling van H. Bavinck en in 1964 kry ons 'n Nederlandse vertaling van D. van Dijk." (Ons gebruik die uitgawes van 1881 en 1964, en gee telkens eers die bladsye van die Latyn en daarna dié van die Nederlands aan. Die Romeinse syfers vooraan is die van die Disputationes; die Arabiese is die van die verskillende theses.)

„L. Over de Burgerlike Overheid. J. Polyander (Deel 2, pp. 294—313, 609—625"). „1. De publieke bediening der ambten door God de Allerhoogste verordend is of Kerkelijk, of Burgerlijk". „17. Dienaangaande dwalen de Anabaptisten, die daar zij de functie van de Overheid bij de kwade en op sichzelf ongeoorloofde dingen reke-

nen menen dat haar, ook al is zij gelovig, een plaats in de Christelijke kerk geweigerd moet worden". „21. De Canonisten, en andere Pauselijken dwalen dus, die beweren, dat de Kerkelijke personen van het juk van de burgerlijke Overheid geheel en al vrij zijn, en meenen dat hun bewering op goddelijke recht steunt". Die overheid het twee soorte wysheid nodig". „40. Beiden soorten wijsheid bestaan in deze plichten. Ten eerste, dat de burgerlijke wetten welke zij stelt, een duidelijke overeenkomst hebben, én met de algemene wet der natuur, én met de geschreven zedewet. Het tweede is, dat zij de verering van God naar de norm van zijn wet in het gebied waarover zij staat, door de kerkelijke bediening recht instelt, die ingesteld is door de kerkelijke oordeelen zuiver en ongeschonden bewaart, of wanneer ze bedorven of verslechterd is reformeert, en alle verleiders van het volk en heterodoxe Leraren, die de voortgang van de ware religie verhinderen, zoveel in haar is, tekeer gaat". „41. Om dit alles waar te nemen, is het noodzakelijk, dat zij verstaat, wat het ware Christelijke geloof is, naar het welk de Kerken Gods moeten opgericht of gereformeerd worden; opdat zij niet in een zaak van zo groot gewicht iets naar anderer oordeel of beslissing alleen, maar uit eigen vast weten, en standvastig geloof onderneemt en beslisst". „44. Tot onderrichting in de heilige Religie moet de gelovige Overheid de bedienaren van het Goddelijk Woord, als ogen, gebruiken, hen eerlijk onderhoud bestellen, hun bijeenkomsten, zowel de Consistoriale (van de Kerkeraad) als de Synodale beschermen, daarin de uitwendige goeie orde bewaren, en bij de Synodale, waar de zaak het vereist, nu en dan tegenwoordig zijn, . . ." „Overeenkomst. 45. Het burgerlijk bestuur der dingen en het kerkelijke worden door drieérlei gemeenschap onderling samengehouden. De eerste is, dat beide met betrekking tot God een dienst en bediening is ondergeschikt aan de hoogste heerschappij van God, Ps. 2 : 11, Rom. 13 : 4, 1 Cor. 3 : 5 en 4 : 1.

De tweede, dat uit kracht van de bediening de Overheden en de Herders bewaarders zijn van het Goddelijk recht, Deut. 17 : 18, Jes. 49 : 23, Mal. 2 : 7, 2 Cor. 5 : 18, 12 : 20, 2 Tim. 2 : 2. De derde, dat wegens die bediening die zij volgens Gods voorschrift uitoefenen, hun de verschuldigde eer naar het overeenstemmende ambt betoond moet worden, Rom. 13 : 6, 7, 1 Tim. 5 : 17, Hebr. 13 : 7. Verschil. 46 Beide besturen worden daarentegen door hun verschillen onderscheiden, zowel wat het bewaren van het woord van God en de tucht aangaat (welke twee delen zijn van het Goddelijk recht) als wat aangaat de ongelijke gemeenschap van de eer hen verschuldigd. Bij de bewaring van het Goddelijke woord moet de politieke macht van de Kerkelijke bediening door 6 verschillen onderscheiden worden. Het eerste is, dat bij de uiteenzetting van het Goddelijke woord de Herders moeten spreken, en uitleggen: de Overheid echter horen en onderricht worden, . . . Het tweede is, dat bij de uitoefening van hun Bediening de Herders en Ouderlingen, voornamelijk en eigenlijk aan de inwendige mens de geestelike beloningen en straffen in naam van Christus aankondigen: de Overheden echter de uitwendige mens lichamelijke goederen of straffen toebrengen, . . . Het derde, dat de bedienaren van het woord het enkele doen (*nuda actio*) van de wet

en de toepassing alleen van de beloningen en straffen, die in het woord van God uitdrukkelijk vervat zijn, doch de burgelijke macht de arbitrale sanctie en toepassing heeft van de lichamelijke beloningen en straffen, naar de verscheidenheid der omstandigheden die bij de praktijk ervan voorkomt en dat de sanctie aan die macht toe-comt, bij welke de hoogste uitvoering der dingen is, . . Het vierde, dat de Ouderlingen der Kerk niets dan door de heerschappij van een ander, dat is van Christus, — de Overheid echter ook door eigen heerschappij sommige dingen voorschrijven. Want de Kerkelijke regering is geheel en al hupèretikè of bedienend, de Burgerlijke echter, hoewel ze met betrekking tot God ook bedienend is, is met heerschappij en gezag toegerust. Het vijfde is, dat de Ouderlingen met geestelijke wapenen, dat is met vermaning, bedreiging van de Goddelijke toorn, en excommunicatie de mensen bekeren, en voor Christus winnen. De Overheden echter gebruiken, waar de noodzakelijkheid het vereist, straf, gevangenis en het zwaard om hen te dwingen en in de toom te houden. Het zesde, dat de Herders voorstaan, waar over het geweten gehandeld word, — doch de Overheid, waar over het lichaam gesproken wordt. Verschil met betrekking tot de tucht. Aan deze dingen zijn drie andere verschillen die betrekking hebben op de tucht der Kerk toe te voegen. Het eerste hiervan is, dat eigenlijk het recht bij de Herders berust samen met hun Kerkeraad tot de Kerkelijke tucht, naar analogie van het geloof en heilige leer te besluiten; de Overheid echter, bij wie de hoogste regeermacht berust, kan die tucht of bij aanwezigheid goedkeuren, of bij afwezigheid onderzoeken, of als daarin iets met recht te wensen is, van de Herders verlangen, dat naar analogie van het woord van God toegevoegd, of verbeterd wordt. Het tweede is, dat de bedienaren van het woord, tezamen met hun Kerkeraad de diensknechten van Christus, zowel door de burgerlijke Overheid die dezelfde religie belijdt, als door hun Kerk goedgekeurd, moeten wijden, — de Overheid echter kan, om de Kerk haar ambten toe te brengen, niet alleen haar tussenkomst, maar ook haar autoriteit gebruiken, en bederf verhinderen of verbeteren, als er dingen tussen komen die de burgerlijke aandacht waardig zijn. Het derde, dat in een vredige Kerk de Herders, met toestemming van de burgerlijke macht in Kerkelijke samenkomsten door de Overheid aangekondigd tezamen met de Ouderlingschap (Presbyterium) tegenwoordig zijn en daarin over de leer en zeden der Kerk overleggen moeten, doch in een verstoerde Kerk en die aan scheuring lijdt de Overheid de meest godvruchtige en verstandigste Theologen, als het wezen kan met goedkeuring van de Kerk, ter Synode samenroepen kan, en bij hun bijeenkomsten tegenwoordig zijn, en daarin bij dringende noodzakelijkheid, wat de uitwendige handeling en bestiering aangaat voorzitten, — naar het voorbeeld van Constantijn de Groote boven vermeld. Eendracht nodig. 49.

Onder beide bedieningen, . . moet de grootste eendracht gevoed worden, opdat de ene door de hulp van de andere gesteund worde, en niet minder door het gezag van de Overheid de vastigheden tou hosiou, of van de heilige Religie, en van het Goddelijke recht in de Kerk, dan door de bedieningen van de Ouderlingen der Kerk de

beginselen tou dikaiou, of der Gerechtigheid en van het gemene recht in de burgerlike samenleving bekrachtigd worden". „*Geen aanmatiging*”. 50. Die vors mag hom geen kerklike funksie aanmatig nie, maar moet soos 'n skaap van Christus na Sy woord luister, aan Sy sakramente deelneem en hom aan die tug van die kerk onderwerp. 54. As 'n herder *oproerig* is en 'n *openbare skender van die publieke vrede*, „kan de hoogste Owerheid hem, met tussenkom van de raad van de ondergeschikte voornaamsten met hetzelfde recht afzetten, waarmede de Koning Salomo Abjathar heeft ontzet, . . .” 55. en 56. Dit is verkiesliker dat die meeste ketters, *wat deur die Kerk veroordeel* is, deur die Owerheid afgesit of verban word of op 'n ander manier bedwing word, as dat hulle doodgemaak moet word. „*Atheïsten en lasteraars*. 57. Hier kunnen door een godvrezende en verstandige Overheid uitgezonderd worden mensen die geheel atheist en ten hoogste lasteraars zijn, die God self, of Zijn voorzienigheid in de menselike zaken zeer irreligieus loochende, de gemene religie van de Kerk van Christus . . . omkeren, en de *vrede en de eendracht van het gehele Gemenebest* . . . verwarren . . . en *door geen ander geschikter* en zachter middel van burgerlijk bedwang, of geneesmiddel, kunnen worden beteugeld”. 59. Die owerheid kan niemand dwing tot geloof nie, maar daar mag ook nie vrydenkery getolereer word nie, 60. 65. „*Het hoogste doel van de Overheid, is de eer van God; . . .*”

„XLVIII. Over de Kerkelijke Tucht. A. Waleus (Deel 2, pp. 255—271. 576—590).

Dit is 'n bedienende en geestelike mag, bestaande uit twee sleutels, aan Christus en sy woord in alles onderworpe. „*De Overheid en de tuch*”. 19. „Hoewel wij deze geestelike macht van het *toezien van de Christelike Overheid*, als wachter van beide tafelen niet uitzonderen, *ontkennen* wij toch dat zij, of haar praktijk van de hoogste autoriteit der Overheid afhangt, . . . daar ze van Christus *alleen* afhangt, en door Hem *onmiddellijk aan de Kerk* is verleend, . . .” In die geval van skending van die kerkelike orde bestaan daar egter die reg van appèl na die Owerheid.

„XLIX. Over de Concilien of Kerkelijke Vergaderingen”, A. Thysius (Deel 2, pp. 272—292, 590—609).

„*Definitie*. 3. Een Kerkelike samenkoms t is dan een Bijeenkomst door Christus ingesteld, . . .” „*Wie samenroept*. 17. Het recht en de macht van aankondiging en samenroeping is bij de Kerk, . . .” „*Aandeel der Overheid*. 20. Voorts kan de Magistraat, als zij de Kerk duldt, . . . hier ook haar aandeel hebben . . . — ja zij kan, als het gebruik het zo medebrengt, tijd, plaats en andere omstandigheden niet alleen maar goedkeuren, maar ook aangeven. 21. Veel meer komt haar dit toe, als zij Christelijk en Orthodox is, namelijk als een uitnemend lid der Kerk van Christus, . . . 23. „Allermeest als hier het Kerkelijk Ambt (ordo) in gebreke is geweest, of tegen zijn plicht handelt; want dan kan en moet de Overheid, als voornaam lid der Kerk van Christus met recht met zijn gezag tussenbeide komen, en streng eisen dat er Synodes komen, en ze door zijn

bevel aankondigen; . . ." 24. Die kerk se plig bly egter staan en die kerk mag sigself nie in die steek laat nie. 38. *Onkoste*. Die kerk moet hiervoor sorg, hoewel die besondere mildheid van Christelike vorste eervol vermeld moet word in die verband. 43. „Het voorzitten is eigen aan een *Kerkelijk man*, . . ." Die uitvoering van besluite is, 62, 'n saak van die kerk, maar, 63, ook van die owerheid, wat as lid van die kerk ook gehoorsaamheid aan die sinode verskuldig is, maar ook moet help in die handhawing van die *publieke onderhouding* van die besluite". 64. Doch de Burgerlike macht moet nauwgezet vermaand word, dat ze hier *niet lichtelijk* haar gezag en macht gebruikt bij zaken die tevoreen door de Kerk niet wettig onderkend en geoordeeld zijn, . . ." „65. Ja men moet toeziend, dat er hier geen middel of geneesmiddel gebruikt word dat *niet geschikt genoeg* is bij het uitroeien van de ziekten der ziel en de opgevatte valse meningen van de geest . . . namelijk met al te grote uitwendige gestrengheid, *die voor het rijk van Christus in het geheel niet passend is*, daar ze eerder huichelaars dan verbeterden maakt". „*Rechter is Christus*". 67. „Wat overigens de rechter en de norm van alle handeling, en van dit gericht aangaat, de Rechter is hier wel *Christus*, maar door *Zijn dienaren eenstemmig in Synode bijeengebracht*; . . ." „*Norm het Woord van God*". 68 „De norm echter en de regel van deze handeling en van het Synodale oordeel, moet *geheel, alleen en onweersprekelijk* zijn het woord van God in de Schrift vervat, . . ." (Die gekursiveerde hofies, telkens voor die Arabiese syfers van die theses, is nie in die oorspronklike Latyn nie, maar is deur die vertaler in Nederlands bygevoeg.)

E. Gisbertus Voetius (1589—1676).

Waar ons die Synopsis so volledig aangehaal het as verteenwoordigend van daardie tyd, beklemtoon ons net enkele punte wat ons by Voetius gevind het, aangesien hy in hoofsaak saamstem met die synoptici.

In verband met die verskil tussen die kerklike en politieke gesag sê hy: die kerk se potestas „non est externe et carnaliter coactiva, armata jure et potestate gladii, sed spiritualiter movens, coercens et convincens armis spiritualibus, scil. gladio spiritus, Ef. 6 : 17, hoc est verbo Dei et censuris conscientiae applicatis . . . Potestatem circa Ecclesiam et Ecclesiastica tribuimus Magistratui cuiuscunq; sive fideli sive infideli, sive orthodo sive haeretico".

Interessant dat hy ook, soos Nicolai, aan die owerheid 'n belangrike taak gee in verband met die skole, wat selfs inhoud dat verkeerde skole van verkeerde mense deur die owerheid gesluit moet word." Waar die owerheid die belemmeringe vir die ware godsdiens moet bestry en selfs verwijder, daar betoog Voetius dat daar gevalle is waar hy nie sal sondig nie al verdra hy die slechte." Daar is tye waar die owerheid nie anders kan optree as om so te verdra nie, en ook nie anders moet optree nie. Aanvanklik (1568) het sommige Edeles net vryheid van gewete gevra, maar later is tog ook die libertas exercitii gevra vir die ware godsdiens soos bely in die 37 artikels van die Confessio Belgica, en is, op grond van die reël dat jy nie aan

ander moet doen wat jy nie aan jouself gedaan wil hê nie, ook toegegee dat dit aan ander ook desnoods toegestaan kan word. „Ut concludam, consequentia illa, à reformatis in Belgio debitam *jure divino* verae religioni libertatem potentibus, ad haeresiam quarumvis libera exercitia concedenda, . . .”²

F. 'n Paar geskiedskrywers en andere

Op die beskuldiging dat die Gereformeerdes, bv. in die state Zee-land en Holland die beginsel van gewetensvryheid versaad en ver-krag het, antwoord J. Triglandius: ons moet onderskei tussen 'n politieke ondersoek in verband met die religie om vas te stel of iemand strafbaar is deur die owerheid, en 'n kerklike ondersoek of iemand 'n ortodoxe leraar of getroue lidmaat is. „Dat eerste beneemt de vryheyt der conscientie want het is ende begrijpt klaren dwanck: maer dit laetste niet”. Die *openbare* vryheid van religie is in altwee die provinsies verstaan as slegs van die ware (Gereformeerde) religie, en die vryheid van gewete is genoeg beskerm deurdat bepaal is dat „sijn Excellentie niet en sal toelaten, dat men op yemants geloof of conscientie sal inquiren”.³

By G. Brand lees ons dat in die begeleidende brief aan die koning by die nuwe uitgawe van die belydenis in 1562 (d.w.s. vóór 1566 reeds) verklaar is „dat het den Overhede niet geoorlooft is, de Conscientie te dwinge, om te gelooft met het stale zwaart maar dat men 't geestelijk zwaart des H. Woorts hiertoe moet gebruiken: . . . belijdende dat de Overheid kennis moet nemen van ketteryen, zijnde verstroringen onder het volk, indien onder dit dixel d'onnoselheid onderhoord, onverstaan, en uyt Gods Woorden overtuigt, niet verdrukt en werden”.⁴

Dat 1905 in sekere mate reg gehad het met die stelling dat dit by die destydse Gereformeerdes veral teen die Roomse gegaan het, (wat in elk geval 'n ander saak is, as die kwessie of die gewraakte sinsnedes in artikel 36 huis net teen die Rooms-Katolieke kerk gemik is), word gestaaf deur wat ons lees by G. Brandt: „Dit antwoordt genoegde den Predikanten niet ten volle, nadien daer geen gewagh in wierdt gemaakt van d'uitsluiting der valsche oeffeningen van Religie, te weten der *Papisten*, of anderen, 't welk nochtans duidelijker in hun schriftelijker versoek was vervaet”. Dit gaan hier oor 'n antwoord van die Engelse koningin aan 'n aantal predikante, wat probeer om haar hulp in te roep in hulle stryd. Hulle standpunt was „dat men de vrijheit van conscientie sal toelaten, sonder *openbare* oeffening, en mits dat men geen schandael geve”. Dit was in die jaar 1588.⁵ Alb. van Toorenbergen sê, in „Het Protest onzer Vaderen”, dat De Brès sy belydenis gestel het veral met die oog op die besondere toestand van sy Nederlandse geloofsbroeders, wat steeds moes worstel en getuig teen die Rooms-Spaanse laster dat hulle met die Wederdopers eens was in geesdrywery en kettery. Die konfessie is in 1566 op 'n geheime Sinode (onder die kruis) te Antwerpen aangeneem „als kerkelijke banier bepaald tegenover of Rome”.⁶ Dit is van belang om hier net op te merk dat van Toorenbergen in hierdie tweedelige werk van hom ook doopsgesinde

martelaars behandel. Hy sê dit is mense „met wie wij bij eenige verschillen in bijzaken, en zeker ook bij verschil omtrent de opvatting van het begrip der Christelike Kerk, door dezelfde liefde tot denzelfde Heer verbonden zijn”.³⁰

J. Schokking wys daarop dat die Protestantse Nederlanders t.o.v. die Rooms-Katolieke medeburgers, nie net met hulle te doen gehad het as mense van 'n ander kerk en godsdienst nie, maar ook steeds bedug was vir heimelike „verstand met die vyand”, Spanje, veral na die afswering van Filips II in 1581. „Het besef dat er een eigen terrein voor de kerk was hetwelk de Overheid te eerbiedigen had, was... dieper doorgedrongen. Vrije behandeling harer eigen zaken was een recht der kerk in de uitoefening waarvan zij door de Overheid moest gehandhaaf word. De laatste had slechts toe te zien, dat er uit hare handelingen geen nadeel voor den Staat ontstond”.³¹

In verband met die verandering van 1566 in artikel 36 merk J. J. van Toorenbergen op: „Men had aanleiding gehad om over het recht der Overheid na te denken...”,³² dieselfde gedagte wat ons by Van Schelven vind.³³ C. Hooijer deel mee dat die sinode eers in April vergader het en toe weer in Mei. Marnix, Junius en Saravia was teenwoordig. Die konfessie is hersien en na Genève gestuur. Geen Acta van die sinode is tot dusver gevind nie en ons is aangewys op vertellinge van Junius.³⁴ J. Ens bevestig egter ook dat die beleydenis op dié sinode nagesien is, hier en daar verkort is en goedgekeur is „zoodat zij met regt voor een opstel en werk van die Synode mag gehouden worden”.³⁵

Waar K. Doornbos eintlik 'n karikatuur van die Sinode van Dordrecht, 1618—19, maak, o.a. deur te beweer dat die sinode eintlik opgeroep is *net* ter wille van die staatsrus en verder probeer om die sinode te „ontmitologiseer”,³⁶ daar is dit miskien goed om net die aandag te vestig op wat H. Kaajan sê: „Toen bij de constitueering der Synode ook de buitelandische Godgeleerden om hunne credentiën werden gevraagd, werd aanstonds door de politieke Commissarissen verklaard, dat men de buitelanders niet om 'exhibitie van commissie' zou mogen 'porren'; zij hadden nl. hunne credentiën reeds vroeger bij de Generale Staten ingediend. De afgevaardigden uit Genève verrasten echter de broeders met een schrijven *namens hun kerk* aan deze illustre vergadering, waardoor zij dan ook den *bijzonderen lof der Synode* inoogsten. Dit schrijven viel *zóó in den geest*, dat besloten werd het alom bekend te maken en het in de 'handelingen' der Synode te laten afdrukken”.³⁷ Dit bevestig wat G. J. Vos A.-zn. sê: in die tyd tussen 1555 tot 1566 vind daar in die stryd 'n vereniging plaas tussen geloof en nasionaliteit, en word daar vanuit die volksgees hervorm. „Zyne leidslieden hebben niet gerust, vóórdat de kerk hare volstrekte onafhankelikheid van de vrije genade Gods in Christus duidelijk uitgesproken en hare onafhankelikheid van elke niet-kerkelike macht in zuiver geestelike zaken *in beginsel* verkregen had”. Die saak is in beginsel suiwer gestel, daarom die vreugde op die Sinode van 1618—19 dat die broeders uit Genève met *kerklike* geloofsbriefe daar aangekom het, en

verder *noodgedwonge* berusting in die ander gevalle. Dit was ook nie altyd net noodgedwonge berusting nie, maar helaas ook soms aktiewe misbruik maak van die band met die owerheid. Vos kla dat na 1619 die onafhanklikheid van die owerhede as „voedsterheeren” voortgaan, die ketting word nie losgemaak nie en daar word slegs gesorg vir die Gereformeerde religie in 'n suiwere belydenis en die staatskerk gaan voort.³¹ Van Schelven praat hier van tweeslagtigheid.“ Vos noem ook dat artikel 36 nie deur almal eners uitgelê is nie: allerweë is erken dat die owerheid die reg en plig het om selfstandig te oordeel volgens Gods Woord, maar verder was daar sommige wat wou hê dat die owerheid met geweld moet verower, ook op godsdiestige gebied, terwyl ander net wou gehad het dat die owerheid die kerk beskerm.

Verskil, en moontlike verwarring, oor artikel 36 het dus nie in 1905 of 1879 begin nie, maar reeds vóór 1618. Het die ongewysigde formulering van die artikel sedert 1566 hieraan skuld?

(3) *Artikel 36 in die geheelverband van Skrif, Belydenis en Kerkorde*

Hoewel 1905 na artikel 28 van die Dordtse Kerkorde verwys het, met eintlik die implikasie dat die verhouding tussen kerk en owerheid daar reg gestel word terwyl dit verkeerd staan in artikel 36, word daar nêrens verder enigerwyse verwys ná of rekenskap gegee ván die res van die belydenis nie. Slegs in die Amerikaanse rapport van 1946 (3. b. hierbo) word na die res van die belydenis verwys, en dan wel negatief, nl. dat artikel 36 ongewysigd 'n kontradiksie is van artikels 28, 29, 31 en 32 van die Nederlandse Geloofsbelijdenis. Deddens is die enigste wat artikel 28 van die Kerkorde positief noem.

Ons meen dat dit missien die allergrootste oorsaak van verwarring en verskil oor artikel 36 is, selfs al voor 1618 soos hierbo genoem. Die belydenis mag in die eerste plek nooit los van die Skrif gelees en gebruik word nie, want dan word dit verselfstandig en of, op die quatenusstandpunt tot 'n nikswerd nietigheid gedevalueer, of tot eie Kanon verhef, wat dan eintlik bokant die Skrif staan. Hier tussen lê die waarheid, soos kort en kragtig saamgevat in die ou Gereformeerde quia-standpunt, wat in 'n enkele woordjie, „omdat“ 'n onlosmaaklike verband tussen belydenis en Skrif stel en handhaaf. (Aangesien die deputateverslag wat voor ons Sinode van 1970 moet dien, volgens opdrag veral op die betrokke Skrifgegewens moet in gaan, gaan ons nou nie hier daarop in nie.)

As ons dan die verband tussen belydenis en Skrif suiwer op die manier handhaaf en daarmee „Alles wat ons in die Evangelie beloof word . . .“ (Antwoord 22 van die Heidelbergse Kategismus), dan moet ons vanself steeds daartoe kom om die *geheel* van die belydenis altyd voor oë en in gedagte te hou. Hierin het die kerk ons nog altyd in die geskiedenis 'n baie mooi voorbeeld gestel: soos die belydenis gaandeweg uit die Skrif en lyding en worsteling van die kerk gegroeи het, is dit wat ouer was altyd weer geïnkorporeer in die nuwe, die Apostolicum in Nicéa, en in die Heidelbergse Kategismus, Nicéa en Athanasius weer in die Nederlandse Geloofsbelijde-

nis, en by Dordt weer lg., saam met die Heidelbergse Kategismus in die „Drie Formuliere van Eenheid”, saam met die nuwe Dordtse Leerreëls. Daarom kan en mag ons nie probeer om die een sonder die ander te gebruik en/of te verstaan nie. Dit lei tot misverstand en laat ons altyd op loop gaan met een of ander eensydigheid, wat ons direk die „Alles wat ons in die Evangelie beloof word” laat kwytraak. Net so min as wat die Skrif met éénspoor gedagtes en logika begryp kan word, net so min kan dit by die belydenis gebeur, „omdat” dit uit die Skrif kom. Net soos die Skrif baie duidelik en helder die almag van God en die verantwoordelikheid van die mens leer, dat God één God is en drie Persone, dat die koninkryk van God in Christus hede is en toekoms, ens., so is die belydenis van die kerk in artikel 36, selfs sonder die tekskorreksies wat deur Deddens na vore gebring is, waar, saam met die waarheid van artikels 28, 29, 31 en 32, wat weer ryker en dieper gefundeer en geformuleer is in die Dordtse Leerreëls. Dit is twee of meer kante van *dieselde* God-gopenbaarde waarheid, wat die mens in sy menslike beperktheid nooit in één woord of één gedagte kan saamvat nie en dikwels maar moeilik en beperk na of naas mekaar kan raaksien en handhaaf. Die Dordtse Leerreëls, en die artikels van die Nederlandse Geloofs-belydenis oor die kerk, soos genoem deur die Amerikaners, is hogenaamd geen kontradiksie van artikel 36 ongewysigd nie, maar slegs die formulering en belydenis van die ander kant van die God-gegewe waarheid oor die sake.

Tereg stel die studiekommisie wat in 1905 moes rapporteer dat beide staatskerk en -religie, asook die neutrale staat verwerp moet word (2. a. (i) hierbo). Dit weerklink steeds in al die ander rapporte en besprekings op die ander Gereformeerde Sinodes wat ons bespreek het, saam met die twee belangrike beginsels van die vryheid van gewete en die selfstandigheid van kerk en staat (of owerheid) teenoor mekaar. Visscher sê dat die waarheid geleë is tussen dwang met geweldmiddele aan die een kant en die libertinisme aan die ander kant, en hy en Berkof beskuldig Kuyper dan daarvan dat hy in 1905 eintlik die lg. weg opgegaan het en die ou Gereformeerde teokrasie, wat Calvyn en Groen van Prinsterer verkondig het, ontrou geword het (4. a. hierbo). Visscher e.a., soos reeds genoem soek die uitweg daarin dat artikel 36 in 'n sekere sin „vergeistelik” moet word, wat volgens Polman en andere heeltemal verkeerd is. Tereg sê Polman dan dat die stelling van Van Ruler, 'n geesgenoot en kerkgenoot (meen ons) van Visscher, nl. dat die dilemma daarin geleë is dat gekies moet word tussen neutrale staat of teokrasie, te simpelstadies is. Polman sê daar is 'n derde moontlikheid. Hierdie moontlikheid is deur die vaders van 1618—19 goed raakgesien, en suwer ook weer *opnuut* geformuleer in artikel 28 van die Dordtse Kerkorde: „Gelijk het Ampt der Christelijke Overheden is, den Heiligen Kerkdienst in alle manieren te bevorderen, denzelven met haar exemplel den Onderdanen te recommandeer, en de Predikanten, Ouderlingen en Diakenen in alle voorvallende nood de hand te bieden, en bij haar goede ordeninge te beschermen: Alzo zijn alle Predikanten, Ouderlingen en Diakenen schuldig de gantsche Ge-

meente vlijtelijk, en oprechtelik in te scherpen, de gehoorzaamheid, liefde en eerbiedigheid die zij den Magistraten schuldig zijn; en zullen alle Kerkelike Perzonen met haar goed exemplaar in dezen de Gemeente voor gaan, en door behoorlijk respect en correspondentie, de gunst der Overheden tot de Kerken zoeken te verwekken en te behouden; ten einde *een ieder het zijne* in des Heeren vreeze, van wederzijds doende, alle achterdenken en wantrouwen mogen worden voorgekomen, en goede eendracht tot der Kerken welstand onderhouden".²⁴ As Joh. Jansen²⁵ na redes soek, waarom die artikel nou huis op Dordt by die Kerkorde bygevoeg is, lyk dit asof hy ook te vlak gelees het en te min raak gesien het van die geheelverband van Skrif, belydenis, kerkorde en geskiedenis.

Om ons nie skuldig te maak aan soortgelyke vlaklees nie, moet ons onthou dat die manne van artikel 36 baie beslis en duidelik die uitverkiesing raakgesien en bely het, in artikel 16 van die Nederlandse Geloofsbelijdenis en in die geheel van die Dordtse Leerreëls, net soos ons Augustinus nie reg kan verstaan en regverdig kan weergee as ons vergeet dat hy 'n man van die uitverkiesingsleer was. *Dit is vanselfsprekend en baie logies* dat huis die Remonstrante, wat die uitverkiesingsleer so beslis verwerp het, en daar mee *die hart van die kerk* (volgens Calvyn), nooddwendige die kerk van die owerheid afhanglik moes maak. 'n Kerk sonder hart kan homself tog nie handhaaf nie, en moet daarom elders hulp soek, terwyl 'n kerk met 'n sterk en gesonde hart met groot vrymoedigheid, *al korresponderende*, op pad kan gaan met 'n Christelike owerheid in diens van die uitbreiding van Gods koninkryk en die omverwerping van dié van Satan en die antichris. As 'n kerk sonder hart hom nie aan die staat wil oorgee nie, dan moet hy op een of ander manier op die Doperse pad beland en anti-staatlik revolusionér word, soos vandag bv. die Wêreldraad van Kerke, waarvandaan dit ook baie logies is dat hy gaandeweg begin saamstap met die kommuniste op pad na hulle staatslose utopie.

As die kerk 'n kerk met 'n hart is en so wil bly, dan kan hy die derde moontlikheid, wat Dordt raakgesien en gehandhaaf het, in ons tyd verder uitbou en vollediger formuleer indien nodig op grond van die groeiende Skrifkennis onder leiding van die Heilige Gees en na aanleiding van wat God aan ons openbaar deur sy voorsienigheid in die loop van die geskiedenis sedert 1619. Hier in Suid-Afrika is dit vir ons ook baie belangrik, ten eerste in die debat wat soms opvlam oor watter van die drie Afrikaanse kerke eintlik die voortsetting is van die kerk van Van Riebeeck (die Gereformeerde staatskerk van Dordt) en tweede met die oog op die toekoms. J. H. P. van Rooyen het die saak hier ook akademies aan die orde gestel in sy proefskrif „Kerk en Staat”, waar hy veral konsentreer op die teenstelling tussen Kuyper en Van Ruler, wat hy die teenstelling noem van denke vanuit die verskil algemene en besondere genade, en van denke vanuit die eschatologie. Waar staan die Gereformeerde teologie en die Gereformeerde praktyk in dié verband?

Moet ons Dordt eers korrigeer om vorentoe te gaan, of kan ons sonder meer daarop voortbou? M.a.w. was daar regressie of pro-

gressie in 1905? Ons konklusie is dat daar groot regressie was, soos aangetoon, veral t.o.v. twee punte, nl. ten eerste t.o.v. die geheel van belydenis en kerkorde in hulle verankering in die Skrif en geskiedenis, en ten tweede t.o.v. wat eintlik implisiet ingesluit is by die eerste, maar tog eksplisiet hier genoem moet word, nl. die verbygaan van die deurslaggewende verandering in 1566.

Ons mag die konfessie nie kanoniseer nie, slegs die Skrif is kanoniek omdat hy homself deur die leiding van die Heilige Gees kanoniseer," maar ons mag ook nie die belydenis karikaturiseer nie deur 'n deel daarvan uit verband uit te haal (1905), of deur iets aangeplaks by te voeg (1905 en veral 1942 insake doop en verbond"). Op die wyse word die Skriftuurlike balans en eenheid versteur. Die jongste kerkgeskiedenis, veral in Nederland, leer ons ook dat daar geen seën op rus nie, en geen duidelikheid en eenstemmigheid uit voortvloei nie, soos wel die geval was by die eerste groot konsilie in die ou kerk en by en na Dordt, 1618—19.

6. Wat beteken dit vir ons, vandag?

a. Enkele dinge wat ons moet doen en 'n paar wat ons nie moet doen nie

(i) Ons moet onsself nie in eiegeregtigheid verhef nie omdat ons kerk nie meegedoen het aan die verwarring in verband met artikel 36 nie, maar dit drie keer eenparig ongewysigd gehandhaaf het. Ons moet as gelowiges, as lidmate van die kerk van Christus en as wetenskaplike teoloë ons hand in eie boesem steek, en t.o.v. die rus in ons kerk vra hoeveel daarvan aan geestelike luiheid te wye is en hoeveel aan waaragtige, eenstemmige belewing en uitlewing van die belydenis in woord en daad? 'n Kerk kan in verwarring raak deur karikaturisering van die belydenis, maar 'n kerk kan ook aan die slaap raak langs die belydenis, sodat dit stilswyend, slaap-slaap 'n dooie letter word. Ons moet steeds teen altwee gevare waak en bid.

(ii) Ons moet nie meedoen aan die eienaardige speletjie wat vandag deur sommige teoloë van sg. wêreldfaam gespeel word, nl. dat die teologie self sy eie veld van ondersoek, die Heilige Skrif as onfeilbare Woord van God, kannibalisties opvreet deur allerlei skyngeleerdheid en pseudowetenskaplikeheid. Laat ons as gelowiges, ook in ons wetenskapsbeoefening, kinderlik die Bybel as die Woord van God aanvaar en handhaaf, soos dit as kanoniek in sy geheel bely is, artikels 3 tot en met 7 van die Nederlandse Geloofsbelofte. Daar sonder kan ons nie vorentoe gaan nie: nie in die kerklike lewe nie, nie in die wetenskap nie en ook nie in ons persoonlike geloofslewe nie. Watter wetenskap kan ooit vorder as hy beweer dat sy veld van ondersoek as sodanig nie bestaan nie? Wat se teologie kan überhaupt beoefen word as daar geen besondere, onfeilbare openbaring van God bestaan nie, en as sodanig aanvaar word nie?

(iii) Ons moet seker maak dat ons die ou belydenisskrifte wel deeglik verstaan en ken, vanuit hulle bron, die Heilige Skrif, en in en deur hulle geskiedenis onder leiding van die Heilige Gees in die

voorsienigheid van God. Voordat ons dit nie gedoen het in biddende opsien tot God nie, kan en mag ons nie dink aan of praat van verandering of uitbreiding, of wat ook al nie, allerminds van korreksie tot verbetering. Dan sal ons vind dat hulle glad nie so onmodern is as wat ons aanvanklik mag gedink het nie, en heel bruikbaar is, juis vandag soos bv. die uitverkiesingsleer en die verbondsgedagte in die moderne sending.“

(iv) Soos ons dwarsdeur in hierdie studie, en veral in die Synopsis (5 (iii) (2) (b) D. hierbo), opgemerk het gaan dit in artikel 36 nie om die staat as sodanig nie, maar om die owerhede, en wel nie as instellings (soos ons jongste Kerkorde in artikel 28 dit noem“ nie, maar as *persone, as mense van vleis en bloed, wat as gelowiges volgens Sondag 12 van die Heidelbergse Kategismus* in hulle amp as Christen moet optree (Francke, 4. b. hierbo). Dit gaan om mense, wat lidmate van die kerk mag wees. Hierdie gedagte moet ons mutatis mutandis net so vas en duidelik handhaaf by die kerkreg. Die kerk mag nooit ‘n *anonieme* corpus of wat ook al word, wat deur ‘n *blinde wet* regeer nie. Die kerklike owerhede het nie dieselfde diskresionére mag om wette uit hulle eie te maak soos die burgerlike owerheid nie (Polyander in die Synopsis (5. (iii) (2) (b) D. hierbo), hulle moet net die wet uitvoer en toepas, maar dan geen onpersoonlike wet nie, maar die wet van ‘n Persoon, Jesus Christus, en wel onder leiding en gehoorsaamheid aan ‘n ander Persoon, die Heilige Gees. As dit oor kerklike prosedure gaan is dit ten diepste nie ‘n kwessie van *wettisme* of *anti-wettisme* nie, maar ‘n saak van *personlike verantwoordelikheid* van ‘n menslike persoon, wat as wettige ampsdraer in of namens ‘n kerkraad of meerdere vergadering, aan die Goddelike Drie Persone steeds verantwoording verskuldig bly vir *stigting of ontstigting* van die kerk van Christus. Daarom is slordige kerkregtelike optrede, soos in 1905, groot sonde, maar net so is *anonieme*, sg. onpersoonlike misbruik van die kerkreg om iets af te dwing dodelike sonde. Interessant dat die Synopsis nie net waarsku teen gewetensdwang deur die burgerlike owerheid nie, maar ook teen gewetensdwang *in die kerk self.*“ Heel eenvoudig, maar duidelik en volledig vind ons dit in Handelinge 15 : 28: „... die *Heilige Gees* en ons het besluit...“ Alleen op dié wyse kan en moet ons die kerkorde handhaaf en uitbou, waar nodig, sonder om dopers-anargisties te word deur die Gees te wil losmaak van die Woord, en ook sonder om Skrif- en *Wetgeleerde* groot, of klein, pape, of base, te wil word onder die skuling van die Woord en wet, los van die Heilige Gees.

Wat die belydenis betref beteken dit dat ons die ou Gereformeerde quia-standpunt konsekwent moet handhaaf, en op grond daarvan as kerk van Christus daarop moet staan dat besware teen die belydenisskrifte op die regte wyse ter tafel kom, en nie moet maak soos 1905 wat vir twintig jaar predikante toegelaat het om besware teen artikel 36 te publiseer sonder om hulle te skors of ‘n gravamen te eis.

(v) Ons moet sorg dat ons die geskiedenis ken en verstaan, veral dié van die kerk, omdat daarin, volgens artikel 2 van die

Nederlandse Geloofsbelijdenis, God Hom ook aan ons openbaar en daardeur baie dinge vir ons duidelik word deur sy Voorsienigheid. Soos Calvyn dit gestel het moet ons natuurlik die openbaring in die natuur altyd lees met die bril van die Skrif, wat steeds die enigste en finale norm is. Dan sal ons nie in die flater van 1905 verval nie, nl. om te verklaar dat ons 'n nuwe ontdekking gemaak het onder leiding van die Heilige Gees, terwyl die betrokke insig lankal deur die kerk in die verlede behaal is, en duidelik en helder op skrif gestel en bely is.

Om dit alles te kan doen is spanwerk nodig in kerk en teologie, soos ons elders probeer aantoon het.“ Omdat die veld van ondersoek van die teologie deesdae so onmeetlik groot is, kan ons nie klaarkom sonder spesialisasie nie, maar dan spesialisasie-in-gemeenskap, d.w.s. ook hier in die gemeenskap van die heiliges, waar die een die ander groter ag as homself en almal stadig is om te praat en vinnig om te hoor, d.w.s. om te luister en te leer en te ontvang.

b. *'n Paar gedagtes om mee te begin*

As ons konklusie dan reg is dat 1905 se verandering van artikel 36 regressie en nie progressie was nie, dan volg vanself daaruit, gerugsteun deur die voorgaande, dat ons reken dat ons wel op Dordt kan voortbou as suwer Skriftuurlike fondament. Hierby moet ons dan ten minste die volgende paar gedagtes goed vashou.

(i) *Kerk en staat*

Die kommissie van studie, wat in 1905 gerapporteer het, meld dat die aanvanklike opdrag om van die hele kwessie van kerk en staat 'n studie te maak teruggetrek is deur die sinode van 1902, wat die saak toe beperk het soos reeds aangegee. Tog het die saak nooit heeltemal van die agtergrond losgekom nie en het die G.E.S. van 1949 'n hele verklaring uitgereik oor die saak. Dit kan ook eintlik nie anders nie, maar dan moet ons baie duidelik onderskei tussen staat en owerheid. Ons moet baie duidelik begryp dat die moderne staatsbegrip destyds eintlik nog nie bestaan het nie, in elk geval nie in die bewoordinge en inhoud van die belydenis nie, soos ook volledig blyk uit wat ons aangehaal het uit die Synopsis. Dit het hier gegaan oor die persone wat die swaard-gesag voer in 'n bepaalde gebied, en nie oor die hele, allesomvattende gemeenskapband of/en-bande, wat die mense of volk(ere) van 'n bepaalde gebied in alle opsigte in- en omsluit nie. Die differensiasie in 'n groot aantal lewensterreine, elk na eie aard, met eie funksie en eie gesagstruktuur, met of sonder „soewereiniteit in eie kring“ het destyds nog nie bestaan nie. In die tyd onder behandeling het die mense vir die eerste keer voor die historiese feit te staan gekom dat daar in één gebied nie meer net een owerheid en een kerk bestaan nie, maar ten minste meer as een kerk. Dit het dan ook die hele probleem ter tafel gebring en die Gereformeerdes het te staan gekom tussen die totalitêr denkende en handelende Rooms-Katolieke owerhede-en-kerk aan die een kant, en die anti-standpunt van die Wederdopers, wat revolusionêr

ontken het dat die owerheid van God kom. Hiertussen en hierteenoor het hulle uit die Skrif en ondervinding, lg. nie as norm nie, maar as aanleiding, gekom tot hulle belydenis van artikel 36 in 1566, die bevestiging daarvan 1618—19 in die belydenis, en 'n toepassing daarvan ook in die kerkorde, artikel 28. Hiermee het hulle hulle uitgespreek teen die totalitêre en enkelvormige outokrasie van die Rooms-Katolieke kerk-en-burgerlike-owerheid, maar ook teen die anargistiese demokrasie van die doopsgesindes, wat weer hulle enkelvormighed deurge trek het tot by die afskaffing van privaat besit in 'n kommunistiese gemeenskap van goedere. Die selfstandigheid van die kerk, d.w.s. sy totale afhanklikheid enkel en alleen van die genade van God in Jesus Christus, het hulle raakgesien en in beginsel bereik en prinsipieel gehandhaaf (bv. in die Synopsis), sonder om egter al die praktiese konsekvensies deur te trek deur bv. 'n einde te maak aan die staatskerk.

Omdat die beginsel egter suiwer gestel is, is die moontlikheid geskep, dat, toe die omstandighede dit meegebring het, daar vrye kerke orals in die wêreld ontstaan het, bv. in Amerika en Suid-Afrika, soos genoem. Vir die eerste keer in die geskiedenis is die gewone volk, wat die kerk betref in die „consistories”, gemobiliseer tot ook uiteindelike finansiële selfstandigheid, wat egter 'n lang en pynlike proses was met baie ellende, tekorte en teleurstellings, iets wat in 'n sekere mate weer op die sendingveld herhaal word in die jong kerke, wat vrug van die sending is, en wat vandag weer net so afhanklik is van die sendende kerke as wat die ou kerk vir 'n lang tyd was van sy owerheid.

(ii) *Owerheid en skool*

Voetius noem ook die plig van die kerk t.o.v. die skole, maar beide hy en Nicolai pleit vir owerheidshulp, by lg. veral nie net as noodhulp nie maar as inherente deel van hulle amp en plig t.o.v. die jeug. Die kerkorde van Dordt dra in artikel 21 die kerkrade op om toe te sien „dat er goede Schoolmeesters zijn, die niet alleen de Kinderen leeren leezen, schrijven, spraaken en *vrige konsten*, maar ook dezelve in de Godzialigkeit, en in de Catechismo onderwijzen”.

Ook hierin meen ons te sien dat die vaders van daardie tyd die kerk nie net as heilsinstuitut raakgesien het nie, maar ook die meer-as-kerklike, of buitekerklike in die koninkryk van Christus. Ook weer hier is die prinsip suiwer gestel en die pad oopgemaak vir die vrye ontwikkeling en ontplooiing van die ander lewensterreine en kultuurgebiede. Maar ook weer hier het die Gereformeerdes op grond van die Skrif gestaan tussen die Roomse Corpus Christianum, wat eintlik die hele lewe verkerklik, en die Doperse revolucionêre kultuurmyding, wat kerk en owerheid eintlik in prinsip albei vernietig. D.w.s. hier was dit weer Christokrasie tussen outokrasie en demokrasie, 'n tussenstandpunt wat egter nie 'n valse kompromis of 'n grootse gemene deler is nie, maar die waarheid tussen dwalinge, of leuens, na verskillende kante toe.

(iii) *Die owerheid (met sy swaardmag) moet die hand hou aan al die ander.*

Soos dit in die Synopsis gestel word, het die owerheid eintlik meer te doen met die uitwendige en die liggaamlike van die mens, wat hy desnoeds met die swaard kan en moet dwing. Omdat daar in elke grondgebied finaliter net een owerheid-met-swaardmag kan wees, is alle ander owerhede of gesagsdraers op ander lewens-terreine, bv. die kerk en die huis, in dié opsig onderworpe aan die mag en gesag, en daarmee regshandhawing, van die owerheid, wat dan volgens artikel 36, ongewysigd, hiermee ten taak het om, nie net die oproerige mense as individue te bedwing en te bekeer nie, maar ook die antichristelike magte, hetsy dié binne die staatsgebied of dié van buite af dreigende of inkomende, te keer en uiteindelik te gronde te rig.

Artikel 36 praat egter nie van 'n blinde swaard nie, maar van swaardmag in verband met *wette*. Waar kom die wette vandaan? Uit een of ander lewens- en wêreldebekouing. Waar behoort hierdie bekouinge vandaan te kom? Vir die gelowige net van een plek af, nl. vanuit die openbaring van God, in Skriftuur en natuur. Soos die Synopsis sê moet die owerhede hier *luister* en dan uit eie oortuiging optree; die herders moet verklaar en leer, „sodat God deur elkeen geëer en gedien word, soos Hy in sy Woord beveel”.

As ons Visscher en Deddens se standpunt dat die doelstelling en mikpunt van die uitvoering van die tweërlei amp van die owerheid, net met die laaste verbind moet word, d.w.s. dat „om te weer en uit te roei... ens.” net betrekking het op die tweede deel van die amp, nl. „die hand te hou aan die heilige kerkdiens”, waardeur die stryd teen die antichristelike magte dan vergeestelik word (om die besware van 1905 tegemoet te kom), verwerp, dan ontwyk ons in die eerste plek die gevaaar van verkerkliking van die hele lewe, wel nie in 'n staatskerk, soos in 1618—19 nie, maar dan wel in 'n „belydende volkskerk”, soos Berkof dit noem (4. a. hierbo). Dit is ook die rigting waarin Van Rooyen se gedagtegang lei.⁶ Soos reeds voorheen betoog meen ons dat Polman se kritiek op hierdie uitleg korrek is: die doelstelling is heeltemal in die algemeen gestel, d.w.s. dit moet verwesenlik word beide deur die burgerlike owerheid op sy terrein, waar nodig met die swaard, en deur die kerkediens en alles wat dit inhou. Só word dit ook in die Synopsis verklaar en daarom was die vaders van die sewentiende, en ook sestiente eeu, nie tweeslagtig of inkonsekwent as hulle wel die hulp van die owerheid aanvaar of gevra het waar nodig nie. As die kerk verval en niemand doen iets daaraan nie, het die Christelike owerheid selfs die plig om 'n sinode op te roep, maar nie sonder inagneming van die kerk en sy plig nie (Synopsis, 5. (iii) (2) (b) D. hierbo). Daarom het Calvyn in Genève wel van owerheidshulp gebruik gemaak, maar tog in ballingskap gegaan as die owerheid hom enigsins 'n *ius in sacra* aangematig het, iets waarteen die Synopsis ook baie sterk waarsku. Hier gaan dit ten diepste maar weer oor die kwessie van die erkenning en handhawing al dan nie, van die uitverkiesingsleer. Van Rooyen, Francke e.a. kritiseer Kuyper tereg baie skerp omdat hy

van die algemene genade 'n *selfstandige lewensterrein* maak waarop die staat bestaan en beweeg en waarop Christus eintlik nie geld nie, maar nie een van hulle sien en noem die belang van die uitverkiesingsleer hier nie, wat miskien nog 'n belangriker rol in Kuyper se denke gespeel het. Soos Vos e.a. daarop gewys het, het ons in die sestiente en sewentiende eeu 'n verbinding gekry van nasionaliteit en kerkhervorming. Dit wil Visscher en sy geesgenote nou handhaaf in 'n belydende volkskerk, sover ons kan nagaan, met verbygaan van die betekenis van die uitverkiezing as hart van die kerk, o.a. sodat daardeur eintlike kerktug in so 'n volkskerk in die hantering van die tweede sleutel (sensuur of ban) van die hemelryk onmoontlik gemaak word. Of anders, gaan dit, soos al gebeur het, dat 'n oortredende lidmaat van die kerk, nie net uit die kerk geban word nie, maar ook ipso facto uit sy volk. Dikwels word hy dan as 'n verraaijer bestempel, wat hy nie noodwendig altyd is nie. Die onderskeiding van burgerlike tug en straf en kerklike tug wat Trigland ook noem (5. (iii) (2) (b) F. hierbo), is hier deurslaggewend, soos ook gegee in die Synopsis en toegepas in artikel 71 van die Dordtse Kerkorde: „Gelykerwijs de Christelijke straf Geestelijc is, en niemand van den Burgerlijcke gerichte en straffe bevrijd, also worden ook benefens de Burgerlijke straffe, de Kerkelijke Censure vereist . . .“

Die burgerlike straf en die kerklike tug bestaan „*benefens*“ mekaar en mag volgens Skrif en belydenis nooit met mekaar versenselwig word nie, hetsy teoreties of/en prakties. Finaliter gaan dit hier oor die vraag wat ons bedoel met *teokrasie*. In 1905 se beredeneringe word dit tot die Ou Testament beperk, Visscher, Berkof e.a. vind dit by Calvyn en by Groen van Prinsterer, maar meen dat Kuyper dit verloën het. Al skakel Kuyper vir Christus uit by die terrein van die algemene genade, dan wil hy tog nog God erken in staatsake, dus ook nog 'n teokrasie, wat in elk geval dan nie 'n Christokrasie insluit nie. Hy is reg as hy 'n duidelike onderskeid wil maak tussen kerk en staat (ons gebruik met opset die woord „staat“ hier), maar verkeerd as hy Christus érens uitsluit. Dan ontken hy die kosmiese betekenis van Christus soos ons dit bv. in Kolossense vind, en soos op verskillende maniere duidelik beskryf deur bv. Bright en H. Ridderbos: "Christus regeer alles en almal (Mattheus 28 : 18), maar op verskillende maniere, deur verskillende organe, nie totalitér wat die mens betref deur die burgerlike owerheid (soos die Remonstrante wil), of totalitér deur 'n pous met twee swaarde nie, of totalitér-revolusionér deur „vergeestelikte“ gelowiges (soos die Doperse wil) nie. Hierdie differensiasie vind ons reeds in die Ou Testament: in die allerletterlikste sin regeer God daar direk, deur besondere openbaring en persoonlike bevele aan sekere mense; soms gee God aan die koning bevel om die profeet se werk te doen, en omgekeerd, maar in die algemeen word reeds in die Ou Testament die ampte van die verskillende owerhede duidelik onderskei, veral as hulle volgens die gegewe wet van God moet optree en nie 'n spesiale bevel direk van God ontvang nie. Artikel 36 erken en handhaaf sedert 1566 die tweéërlei aard van die amp van die owerheid, en die belydenis en kerkorde as geheel onderskei

baie duidelik tussen die burgerlike en kerklike owerhede, sonder om egter vir ons in besonderhede die verdere onderskeidinge van skool, huis, ens., volledig en eksplisiet te gee. Implisiet word die grondslag daarvan egter tog gegee in artikel 36 in die woorde „sodat God deur elkeen *geéer en gedien* word, soos *Hy in sy Woord beveel*“. Hiermee en met die onderskeiding van 1566 word alle *menslike* totalitarisme in die wortel afgesny en vind ons die totale, nie ongedifferensieerd egter nie, slegs in die Seun van die Mens, die Koning van die konings en Here van die here, in Wie die volheid van God liggaamlik woon, Kolossense 2 : 9 en 10. Om verwarring te voorkom met die besondere omstandighede in die tyd van die Oue en Nuwe Testament, voordat die Kanon afgesluit is, sou ons hierdie regering van God deur Christus liever Christokrasie wil noem, soos dit in artikel 36 in prinsiep bely is, en ook in die Heidelbergse Kategismus, waar gesê word dat Christus, as Hoof van sy kerk, ons met *sy mag teen alle vyande* beskut en bewaar, antwoorde 50 en 51. Die liggaamlik-stoflike, *noodsaaklike* basis vir ontplooiing van die verskeidenheid van lewensterreine word egter duidelik in art. 36 gehandhaaf, nl. privaat besit teenoor Doperse gemeenskap van goedere.

(iv) *Die één wettige owerheid en die ware kerk in dieselfde staatsgebied. Die amp van die owerheid t.o.v. die valse kerk.*

Dit is die praktiese kernpunt waarom dit in 1905 gegaan het, nl. moet die owerheid die Rooms-Katolieke Kerk, wat in die Heidelbergse Kategismus van „vervloekte afgodery“ beskuldig word, met die swaard uitroeï? Ons kan Kuyper se persoonlike probleem so stel: as leier van sy politieke party, sonder swaard, kan hy as Gereformeerde soveel propaganda maak as wat hy wil teen die Roomse, maar sodra hy die verkiesing wen en regering word, en dus die swaard in die hande kry, is die vraag daar of hy nou sy propaganda ook met die swaard moet waar maak en die Roomse se koppe moet afkap?

Hierop kan ons twee antwoorde gee: *ja*, sodra hulle revolucionêr word en, hetsy deur binnelandse ondergrondse metodes of deur verraderlike skakeling met 'n ander owerheid in die buiteland, self ook die swaard teen hom probeer hanteer, m.a.w. dan 'n tweede owerheid in dieselfde grondgebied wil probeer word; *nee*, solank as wat hulle wetsgehoorsame burgers en getroue vaderlanders bly en hulle „vervloekte afgodery“ net met geestelike wapens probeer bevorder. In die laaste geval kan die owerheid dit aan die „ware kerk“ oorlaat om die geestelike stryd te voer, maar as daar geen „ware kerk“ is nie, sal hy verplig wees om self 'n plan te maak om die geestelike stryd te voer. Die geskiedenis leer ons keer op keer dat die valse kerk maar alte lief is om na die swaard te gryp, as hy net een in die hande kan kry. Dit is nie beperk tot die Rooms-Katolieke Kerk van die sesentiende en sewentiende eeu wat in Nederland die Spaanse swaard so wrede en so lank gebruik het nie, maar kom vandag voor, bv. by die Wêreldraad van Kerke, wat wel nie self terroristie oplei nie, maar hulle tog baie sterk aanmoedig. Hierdie terroristie word dan ook nie deur die burgerlike owerheid gevonnies soseer vir wat hy geleer het nie, maar vir wat hy gedoen het of probeer doen het. Dat

die valse kerk steeds hierdie vervolgsug openbaar uit die aard van sy wese, het die vaders goed raakgesien en daarom noem hulle dit in artikel 29 van die Nederlandse Geloofsbelijdenis, maar is hulle wys genoeg om dit nie aan een besondere kerk, in hulle geval die Rooms-Katolieke Kerk, te koppel in hulle belydenis nie, soos hulle wel in artikel 36 die Doperse met name noem. Daarom meen ons dat 1905 verkeerd was om artikel 36 *net* tot die Rooms-Katolieke Kerk te beperk: dit was nie blote taktiek hier om nie die Roomse by name te noem nie (De Pater, in 4. c. hierbo), maar prinsipiële optrede: hulle het 'n halfdolerende standpunt teenoor die Rooms-Katolieke Kerk ingeneem, o.a. omdat die kerk nog al die ou konfessies en wat daarmee saamhang gehandhaaf het, asook die wettige gesag van die owerheid vanuit God, terwyl die Doperse mense *alles* van begin tot end verwerp het. Tussen die Roomse en die Gereformeerdes was daar nog veel gemeenskappliks, maar tussen hulle en die Wederdopers absoluut nikks, soos Nicolai dit ook op 'n ander manier stel (5. (iii) (b) C. hierbo).

Uit die hele voorgaande studie meen ons dat dit duidelik is dat hierdie *ja* en *nee* van ons antwoord berus op die aanvaarding en volledige handhawing van *alles* wat die Evangelie ons gee, soos ons dit vind in die Skrif, en in belydenis en kerkorde op grond van die Skrif. Dordt het vir ons die suiwere grondbeginsels uit die Skrif gegee, al was baie dinge nog slegs implisiet en nog nie eksplisiet geformuleer nie. Die belangrikste en deurslaggewendste van almal is en bly nog steeds die erkenning en handhawing van die uitverkiesingsleer as die hart van die kerk. Moontlik gedeeltelik op grond hiervan, saam met die gang van die geskiedenis, nl. die misbruik van die Rooms-Spaanse owerhede van hulle swaardmag *in sacra*, het die vaders toe in 1566 die nodige korreksie aangebring in artikel 36, sodat dié van 1905 met al sy gesukkel en inkonsekwendhede onnodig was. Miskien is dit nie verkeerd nie om die saak so op te som: in 1562 is die konfessie as politieke belydenis veral daarop gemik om die Gereformeerdes te onderskei van die revolusionêre Wederdopers, en in 1566 is die konsekvensie van hulle diepliggende verskille met die Roomse, ten spyte van die ooreenkoms, deurgetrek en in artikel 36 vasgelê, en 1618—1619 in artikel 28 van die Dordtse Kerkorde.

c. 'n Nuwe Konfessie?

Hierdie gedagte het meermale na vore gekom in verband met die verhouding kerk en owerheid (of kerk en owerheid en staat, en alles wat dit mag insluit), o.a. in 'n kommissierapport voor ons Sinode in 1958 (Acta, p. 87, punt e.). Hier meen ons moet aan ten minste twee voorwaardes voldoen word, behalwe wat ons hierbo onder a. genoem het, nl. 'n nuwe gees in die kerk, „wat slegs kan kom deur 'n hoogty van die werking van die Heilige Gees, iets wat God alleen kan gee, op sy tyd en sy wyse“; en kerklike en theologiese duidelikheid en eenstemmigheid op grond van die Skrif, onder sodanige leiding van die Heilige Gees. Dan kan wat implisiet, maar suiwer, deur Dordt bely is, moontlik eksplisiet ook suiwer gestel word.

Alleen só kan dan weer die vurig-begeerde consensus in die

belydenis kom, aanvanklik ten minste tussen die Gereformeerde kerke oor die hele wêreld. Mag God dit op sy tyd gee, en mag elkeen van ons getrou wees daar waar Hy ons stel en roep om te werk.

D. C. S. van der Merwe.

Hammanskraal-Potchefstroom,
12 Augustus 1969.

BOEKELYS:

- 1 H. Visscher: De Staatkundige Beginsele der Nederlandsche Geloofsbelijdenis in hun Schriftuurlijk Karakter getoetst en gehandhaaf", J. Bout, Huizen 1939, p. 142.
- 2 H. Berkof: Geschiedenis der Kerk, G. F. Callenbach, Nijkerk, 1955, p. 215.
- 3 Id., p. 216.
- 4 Id., p. 291.
- 5 Id., p. 295.
- 6 A.w., p. 76.
- 7 Visscher: a.w., p. 120.
- 8 A. D. R. Polman: Onze Nederlandse Geloofsbelijdenis, Deel 4, T. Wever, Franeker, sonder datum, p. 284.
- 9 J. Francke: Art. 36 der N.G.B. Het Ambt der Overheid, in: Congres van Gereformeerden, 30 Maart—1 April 1948, p. 53—145.
- 10 D. Deddens: Artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, in: Almanak van de Corpus Studiosorum in Academi Campensi, Fides Quaerit Intellec-tum, 55e jaargang, 1949, p. 71—115.
- 11 Polman: a.w., p. 304—306.
- 12 J. C. H. de Pater: De Gereformeerde Geloofsbelijdenis en de Reiliegievrede in de eerste phase van het verzet tegen Spanje, in: Drie-maand editie van Anti-revolutionaire Staatkunde, XIV, p. 193 e.v.
- 13 Polman: a.w., p. 266 en 284.
- 14 A. A. van Schelven: De Opkomst van de Idee der politieke Tolerantie in de 16e Eeuwse Nederlanden, in Uit den Strijd der Geesten, 9—71.
- 15 J. N. Bakhuizen van den Brink: De Nederlandse Belijdenisschriften, Uitgeversmaatschappij Holland, Amsterdam, 1940, p. 19 en 137.
- 16 Visscher: a.w., p. 152—153.
- 17 K. S. Latourette: A History of the Expansion of Christianity, Vol. IV, The Great Century, Harper, New York & London, 1941, p. 425.
- 18 A. Sizoo, e.a. in: Christelijke Encyclopedie, I, p. 379—386; ook A. D. R. Polman: De Praedestinatieleer van Augustinus, Thomas van Aquino en Calvijn, T. Wever, Franeker, 1936.
- 19 Synopsis of Overzicht van de Zuiverste Theologie, samengevat in twee en vyftig verhandelingen en beschreven door J. Polyander, A. Rivetus, A. Walaeus, A. Thusius, Leiden, drukkery Elsevier, MDCXXV, naar de zesde uitgave bezorgd en van voorrede voorzien door dr. H. Bavinck, gedrukt te Leiden bij D. Donner 1881, in de Nederlandse taal overgezet door D. van Dijk, J. Boersma, Enschede, 1966, Deel II, p. 311. Die Latynse teks wat ons gebruik is die van 1881.
- 20 Documenta Reformatoria, Teksten uit de Geschiedenis van Kerk en Theologie in de Nederlanden sedert de Hervorming, onder redactie van J. N. Bakhuizen van den Brink, Deel I, Kok, Kampen, 1960, p. 103—104. Gerief-likheidshalwe haal ons die vertalings aan.
- 21 Soos afgedruk op p. 46 hierna.
- 22 Gisberti Voetii Politicae Ecclesiasticae, Partis Primae, Amstelodami ex Officina J. a Waesberge, Anno cl^o LXIII, Pars Secunda, Apud J. J. à Waesberge, Anna cl^o Lxix, Pars Tertia, Lib. IV, Tract. I, Cap. III, p. 782.
- 23 Id., Pars Tertia, Lib. II, Tract. II, Cap. IV, p. 382.
- 24 Id., Pars primae, Lib. IV, Tract. I, Cap. IV, p. 437.
- 25 Id., p. 451, 457, 459.
- 26 Kerckelycke Geschiedenis in Begryp de swaere bekommerlycke Geschille in de Vereenigde Nederlanden voorgevallen met derzelver ende Aenmerc-

- kingen op de Kerckelijcke Historie van J. Uyttenbogaert, beschreven door Jacobus Triglandium, tot Leyden, bij Wijngaerden, CLiCL, p. 157—158.
- 27 Kort Verhaal van de Reformatie en oorlog tegen Spanje, In, en omtrent de Nederlanden tot den jare MDC. Uyt verscheide geloofwaardige Historien, en authentyque Stukken onpartijdiglyk byeen gestelt, den derden druk, door G. Brand, te Rotterdam bij Pieter van der Veer, 1699, p. 13.
- 28 G. Brandt: Historie der Reformatie en andre Kerkelyke Geschiedenis, in en omtrent de Nederlanden, naerder overzien, merkelijk vermeerdert, en vervolgt tot het jaer 1601. Tot Amsterdam, voor J. Rieuwertsz, H. en D. Boom, 1671, p. 752—753.
- 29 A. van Toorenbergen: Schetsen uit de Lijdensgeschiedenis der Protestsche Apostolisch-Katholieke Kerk, Tweede deel, tweede druk, Amsterdam, CL. Brinkman, 1856, p. 109.
- 30 Id., p. 137.
- 31 J. Schokking: Schetsen uit de Geschiedenis van Kerk en Staat in de Nederlanden gedurende die 16e en 17e eeuw, Utrecht, J. Bijleveld, 1902, p. 31 en 41.
- 32 J. J. van Toorenbergen: De Symbolische Schriften der Nederlandsche Hervormde Kerk, Tweede herziene Uitgave, Kemink & Zn., 1859, Utrecht, p. 61.
- 33 C. Hooijer: Oude Kerkenordeningen der Nederlandsche Hervormde Gemeenten 1563—1638 en het Concept-reglement op de Organisatie van het Hervormd Kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland (1809), verzameld en met inleidingen voorzien, te Zalt-Bommel bij J. Noman & Zn., 1965, p. 23.
- 34 J. Ens: Kort Historisch Berigt van de publieke Schriften rakende de leer en dienst der Nederduitsche Kerken van de Vereenigde Nederlande, zijnde de Formulieren van eenheid en die liturgie, Kampen, S. van Velzen, 1861, p. 78.
- 35 G. Visee op die omslag van K. Doornbos se: De Synode van Dordrecht 1618—19, getoest aan het recht der Kerk, Buyten en Schippenheyn, Amsterdam, 1967.
- 36 H. Kaajan: De groote Synode van Dordrecht in 1618—19, N.V. De Standdaard, Amsterdam, sonder datum, p. 41.
- 37 G. J. Vos, A.Z.: Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk, Eerste Deel, van 630 tot 1651, J. P. Revers, 1881, p. 76, 58, 59, 132, 99.
- 38 Hooijer: a.w., p. 452.
- 39 Joh. Jansen: Korte Verklaring van de Kerkenordening, Kok, Kampen, 1923.
- 40 J. H. P. van Rooyen: Kerk en Staat, V.R.B. Kleine Der A 3—4 Groningen, 1964.
- 41 S. C. W. Duvenage: Die Gesag van die Heilige Skrif, herdruk uit Koers en uitgegee deur die Instituut vir Bevordering van Calvinisme, P.U. vir C.H.O., Potchefstroom, 1967, p. 25.
- 42 D. C. S. van der Merwe: Die Sendingtaak in die Lig van die Uitverkiesingsleer, Potchefstroom, 1960, p. xxix, noot 171.
- 43 Id., en Die Gereformeerde Verbondsleer in sy betekenis vir die Sending, Potchefstroom, 1965.
- 44 Kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, Potchefstroom, 1968, p. 21.
- 45 Disputatio L, thesis 48, p. 308 in die Nederlands, p. 621 van die Latyn.
- 46 Die Goue Kandelaar, Jaarblad van die Teologiese Studentevereniging Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, Potchefstroom, 1949, p. 59.
- 47 Hooijer: a.w., p. 451.
- 48 Id., p. 457.
- 49 J. Bright: The Kingdom of God, Abingdon Press, New York, Nashville, 1953 en H. Ridderbos: Paulus, Kok, Kampen, 1966.
- 50 Selfde as 43, p. 342.